

Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni’de Trahom (1925-1975) Trachoma in Adıyaman and Besni in the Republican Era (1925-1975)

Hamdi DOĞAN*

Özet

Trahom Hastalığı, göz kapaklarının altında oluşan kabarıklarla ortaya çıkan kirpiklerin içeriye doğru bükülerek korneada damarlaşma ve yaralar oluşmasına neden olan bulaşıcı bir hastalıktır. Zamanında teşhis ve tedavi edilmediği takdirde görme kaybı ile sonuçlanabilmekteydi. Türkiye’de kataraktan sonra ikinci sıklıkta görülen bir görme kaybı nedeni olmuştur. Susuz yaşam ve çevre şartları hastalığın yayılmasını kolaylaştırdığı için kırsal alanlarda daha çok görülmüştür. Gerek Osmanlı Devletinin son yüzyılında gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin doğu ve güney-doğusundaki birçok şehir, kaza ve köyler trahomun doğurduğu sonuçlardan olumsuz biçimde etkilenmiş, özellikle Adıyaman, Besni, Gaziantep, Malatya, Kilis ve Urfa gibi yerleşim birimlerinde bu hastalık yaygın bir şekilde görülmüştür. O kadarki Adıyaman için “körler memleketi” denmesi yanında, Kilis’te de “körler çarşısı” denen bir yer bulunmaktadır. Ülke genelinde Trahoma karşı 1925 yılından itibaren sistemli, programlı ve özveriye dayanan bir mücadele başlatılmıştır. Başlangıçta Adıyaman ve Malatya’da açılan trahom hastaneleri, daha sonra trahomun etkilediği diğer vilayetlerde de açılmıştır. Ayrıca bu hastanelerin dışında dispanserler, seyyar teşkilatlar ile köy tedavi evleri de oluşturulmuştur. Hastalığın yaygın olduğu yerlerde her yıl taramalar yapılmış, tespit edilen trahomlu hastalar tedavi altına alınmıştır. Okullarda da benzer çalışmalar yürütülmüştür. Yine bu yörelerde trahomlu çocuklar için ayrı okullar dahi açılmıştır. Bu çalışmada trahomun en fazla etkilediği yerlerden olan Adıyaman ve Besni’de hastalığın Cumhuriyet dönemi içerisinde ki tarihsel süreci, trahomlu hasta sayısı ve trahoma karşı yapılan mücadeleler açısından incelenmiştir. Kaynak olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi yanında, döneme ait yerel ve ulusal basın taranmış, buradaki bilgiler değerlendirilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili rapor, hatıra ve diğer bilimsel araştırmalardan da faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trahom, Adıyaman, Besni, Salgın, Körlük, Göz Hastalığı

Abstract

Traumatic Disease is a contagious disease that causes blindness. It has been the cause of blindness seen in Turkey after cataracts. Anhydrous living conditions and environmental conditions are more common in rural areas as it facilitates the spread of the disease. Many cities in the eastern and southeastern parts of the country have been adversely affected both in the last century of the Ottoman Empire and in the first years of the Republic and in the settlements such as Adıyaman, Besni, Gaziantep, Malatya, Kilis and Urfa. As far as Adıyaman, "hometown of the blind" used expressions such as "bazaar of blinds" in Kilis. Since 1925 against Trahoma throughout the country, a systematic, programmed and self-sacrificing struggle has been initiated. Initially, traumatic hospitals opened in Adıyaman and Malatya were opened in other provinces where trahoma affected them. In addition to the opened hospitals, dispensaries, mobile organizations and village treatment houses were also established. Patients with traumatized patients who have been scanned every year where the disease is common have been treated. Even separate schools have been opened for children with traumatic work carried out in similar schools. In Adıyaman and Besni, where the disease is most affected, the number of patients with traumas, the challenges against traumas, and how people are affected by it have been tried to be determined in this study. The local and national press reports of the turnover were sourced and the information on these was assessed. In addition, reports on the subject, memorabilia and other scientific research have benefited.

Keywords: Trachoma, Adıyaman, Besni, Epidemic, Blindness, Eye Disease

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında devlet, birçok sorunun yanında sağlık sorunları ve bulaşıcı hastalıklarla da mücadele etmiştir. Bu yıllarda bulaşıcı hastalıklardan en sık rastlanılan verem, sıtma, frengi, trahom, çiçek ve kuduz hastalıkları idi. 1925 yılında hazırlanan sağlık çalışma programı ile şu temel hedefler belirlenmişti.

Sağlık teşkilatını genişletmek, hekim, sağlık memuru ve ebe yetiştirmek, Numune hastaneleri ile Doğum ve Çocuk Bakımevleri açmak, Sıtma, Verem, Trahom, Frengi gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek,

* Doç.Dr. Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, hamdidogan51@hotmail.com.

1 Hilal Özkaya, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt. 20, Sayı. 2, Nisan- Haziran 2016, s. 77.

sağlık ile ilgili kanunları yapmak, sağlık ve sosyal yardım teşkilatını köylere kadar götürmek, Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü ve Hıfzıssıhha Okulu kurmak şeklinde özetlenebilir.

Bir göz hastalığı olan trahomla mücadele Cumhuriyetin ilanından sonra başlamıştır. Trahom, insanların tanıdığı en eski hastalıklardan birisidir. “*Chlamydia trachomatis*” adı verilen bir mikroorganizmanın sorumlu olduğu, tedavi edilmediği takdirde görme kaybı ve körlükle sonuçlanan bir göz hastalığıdır³. Arkeolojik ve tarihi araştırmalar hastalığın Eski Mısırlılar, Sümerler Hititliler, Romalılar ile Yunanlılar arasında yaygın olduğunu ortaya koymuştur⁴. Yunanlılar bundan iki bin sene evvel, kitaplarında bu hastalıktan bahsetmiştir. Esasen TRAHOM kelimesinin kaynağı da Yunanca pürüzlü, pürtüklü manasına gelen (Trakos) kelimesinden alınmıştır⁵.

Büyük insan yığınlarını harekete geçiren savaşlar ve göçler, bu hastalığın tarihi süreç içerisinde alevlenip yayılmasına sebep olmuştur.⁶ Trahomun dünyaya Mısır’dan yayıldığı söylenir. Mazhar Osman 1933 yılında yayınlanan *Sıhhat Almanakı* adlı eserinde dünyada 150 milyon trahomlu hasta olduğunu, bunlardan 5-6 milyonun ise bu hastalıktan dolayı görme kaybına uğradığını bildirmektedir⁷.

Trahom, Türkiye’ye nereden, nasıl ve ne zaman girmiştir? Anadolu’da nasıl büyük bir sorun haline geldi? Sorularına verilecek cevaplar ise şöyledir: Türkiye’nin, komşu olduğu Rusya, İran, Irak, Yunanistan ve Suriye gibi ülkelerle olan münasebetleri sonucunda trahomdan etkilendiği, konunun uzmanı birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir. Bir diğer görüşte bu hastalığın Türkiye’ye Sultan Selim’in Mısır Seferi ile yine Mısırlı askerlerden oluşan Kavalalı Mehmet Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki ordunun Anadolu seferi esnasında girdiği kabul edilir⁸. Bunun dışında;

güney sahillerinde Mısırlılarla yapılan kereste ticareti, İskenderun, Antakya, Halep, Mersin, Adana gibi vilayetlere uğrayan yolcular ve bu bölgedeki ticari ilişkiler, Maraş, Kayseri, Kilis, Gaziantep, Besni, Malatya, Urfa, Diyarbakır istikametlerine hareket eden kafilelerdeki trahomlular, hastalığın bu bölgelerde yoğun bir şekilde görülmesine neden olmuştur⁹.

Türk doktorları 1920’lerdeki tahminlerinde hastalığın Mısır’la bağlantısının gayet açık olduğunu bu nedenle trahoma, “*Mısır hastalığı*” adını verdikleri görülmektedir¹⁰. Anadolu’nun belli yöreleri ile özellikle doğu ve güney-doğu bölgelerinde bu hastalık yukarıda ifade edilen gelişmelerden dolayı yaygın olarak görülmüştür. Trahom bu bölgelerde asırlardan beri görme kaybına neden olacak şekilde tahribat yapmıştır¹¹. Birinci Dünya Harbi’ne kadar güneydoğu illerinde endemik halde bulunan trahom, bu harbin meydana getirdiği nüfus hareketleri nedeniyle daha da artmış ve İç Anadolu’ya kadar yayılmıştır.

² İsmail Ağırbaş- Yasemin Akbulut- Ömer Rıfkı Önder, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası” Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 48, Güz 2011, s. 741.

³ Saadet Altay, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”, *CTAD*, Yıl. 12, Sayı. 23 (Bahar 2016), s. 164.

⁴ Phillips Thygeson, *Trahom Atlası*, (Çev. Mahmut Işık), Çam Matbaası, Ankara 1973, s. 3.

⁵ Nuri Ayberk, *Trahom Mücadele Kılavuzu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937, s. 36.

⁶ Nuri Ayberk, *Türkiye’de Trahom Mücadelesi*, Kader Basımevi, İstanbul 1936, s. 2; Kâşif Ömer, *Trahomoloji ve Bazı Mühim Munzamma Hastalıkları*, Doğruöz Matbaası, Mersin 1934, s. 58.

⁷ Mazhar Osman, *Sıhhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933, s.758.

⁸ Sevilay Özer, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi* Sayı. 54, Bahar 2014, s. 122.

⁹ Saadet Altay, agm, s. 165.

¹⁰ Yücel Yanıkdağ, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp ve Milliyetçilik, 1914-1939*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 178

¹¹ Ertuğrul Tarhan, “Trahomun Memleketimizdeki Durumuna Bir Bakış”, *Sağlık Dergisi*, Cilt. XXXIX, Sayı. 1-2, (Ocak-Şubat 1967), s. 67-68.

Cumhuriyet'ten önce, önemli ölçüde göz hastalıklarına ve görme kaybına neden olan trahoma karşı yeterli tedbir alınamamıştır. Bundan dolayı o tarihlerde ülke genelinde trahomlu hasta sayısının 3 milyon civarında olduğu tahmin edilmekteydi¹². Osmanlı Devleti savaştan önce trahomla mücadele etmeye karar vermiş olmasına rağmen savaşın başlaması, bu girişimin yarıda kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle trahom mücadelesi, ancak Cumhuriyetle beraber başlamıştır. Oysaki hastalık Anadolu'ya yüzyıllardan beri yerleşmiş, güney ve doğu vilayetlerindeki halkı kasıp kavuran sosyal bir felaket halini almıştır.¹³ Bir Osmanlı dönemi Türk doktoru olan Muhtar Bey, trahomun Türkler için neredeyse “*mesa'ib-i selase*”, yani imparatorluğun karşı karşıya kaldığı üç musibet olan frengi, sıtma ve verem kadar yıkıcı olduğunu belirtmekteydi.¹⁴ Bir diğer ifadeyle trahom Osmanlı Devletinin başgelemediği ve Türkiye'ye miras kalan sıhhi ve sosyal bir afet olmuştur¹⁵. Tüm bulaşıcı ve salgın hastalıklara yönelik olarak, o yıllarda yoğun mücadele programları geliştirilmeye çalışılmıştır¹⁶.

Türkiye'de 1925-1975 Yılları Arasında Trahomla Yapılan Mücadele

Cumhuriyet'ten önce Türkiye'de trahom hakkında ciddi bir etüt ve buna dayanan sağlam bir istatistiki bilgi mevcut değildi. Trahomun yayılması ve dağılımı hakkındaki ilk esaslı inceleme, Sağlık Bakanı Refik Saydam'ın isteği üzerine 1924 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır. Refik Saydam, öncelikle çeşitli vilayet hastanelerinin göz servislerinden konu ile ilgili bilgi almıştır. Daha sonra Ankara Numune Hastanesi Göz Doktoru Vefik Hüsnü Bulat'ı üç aylığına Güney ve Orta Anadolu'ya tetkik yapması için göndermiştir¹⁷. Bu gelişmeler üzerine Dr. Bulat,

*Trahomlu muntakaları bizzat gezmiş, gidemediği yerlerle ilgili olarak o muntakaların yerel sıhhiye teşkilatından aldığı raporlarla, Türkiye trahom endeksini oluşturmaya çalışmıştır. Yapılan bu taramalar sonucunda trahomun Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yoğunluk arz ettiği görülmüştür*¹⁸.

Avrupa'daki mücadele örneklerine benzer biçimde Sağlık Bakanlığı 1925 yılından itibaren trahomla mücadelesini ciddi biçimde başlatmış, hastalığın yaygın olduğu Güneydoğu ve Doğu Anadolu şehirlerinde hastane ve tedavi evleri açmış, birçok hekimi bu hastalıkla mücadelede görevlendirmiştir.¹⁹ Ankara'da 1927 yılında toplanan İkinci Milli Tıp Kongresi'ne, Dr. Vefik Hüsnü tarafından “*Türkiye'nin Trahom Coğrafyası*” adı ile bir rapor sunulmuştur. Bu raporda Vefik Hüsnü, Türkiye'yi dört ana trahom bölgesine ayırmış, her bölge için trahomdan etkilenenlerin tahmini yüzdesi ile olası artış oranlarını ortaya koymuştur²⁰.

Türkiye'de trahomla mücadele çalışmaları ilk defa hastalığın yaygın olduğu Adıyaman ve Malatya'da 1925 yılında trahom hastaneleri açılmasıyla başlamıştır²¹. Trahomun yoğun olduğu bu bölgelerde mücadeleye devam edilerek genel bütçeden bölgede yeni hastane ve

¹²Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s. 130.

¹³Nuri Fehmi Ayberk, “Türkiye Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım”, *İstanbul Göz Kliniği Bülteni*, No.10, (Ekim 1961), s. 127.

¹⁴Yücel Yanıkdağ, age, s. 177.

¹⁵Murat Gökhan Dalyan- Ali Ünişen, “Engelli Eğitime Alternatif Bir Bakış: Hafızlık Eğitimiyle Görme Engellilere Toplumsal Saygınlık Kazandırılması (Osmanlıdan Cumhuriyete Adıyaman'da Kör Hafızlar)”, *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 3(5), December 2016, s.7.

¹⁶H. Kadircan Keskinbora, Atatürk Döneminde Trahomla Mücadele Tarihçesine Bakış”, *Atatürk Dönemi Sağlık Kongresi, (1920-1938) Bildiriler*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 418-419.

¹⁷Sevilay Özer, agm, s. 126-127.

¹⁸Saadet Altay, agm, s. 168.

¹⁹Ayhan Vergili, “Türkiye'de Modern Tıbbın Kurumsallaşması ve Cumhuriyet Dönemi” *Sağlık Politikaları, (Basılmamış Doktora Tezi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 398.

²⁰Yücel Yanıkdağ, age, s. 180.

²¹Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008, s. 134.

dispanserlerin açılması için tahsisat ayrılmıştır²². Bu çerçevede 1930 yılında Adana, Gaziantep, Kilis ve Besni Trahom Savaş Hastaneleri ile yatak sayısı 100'e, dispanser sayısı da 6'ya çıkarılmıştır. Yine 1930 yılında çıkarılan "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu" nun 99-102 nci maddelerinde ile trahom mücadelesine daha büyük önem verilerek hastalığın bildirim zorunlu kılınmıştır²³. 1925 ile 1932 yılları arasında 3 milyon civarında hastaya trahom için ilaç verilmiştir. Bunun 1,9 milyonu aşkın kesimi ayakta tedavi görürken, en az 38 bin kişinin hayatlarını ve sağlıklarını korumak üzere göz ameliyatı olması gerektiği tespit edilmiştir²⁴.

Sağlık Bakanlığının 1933 yılı bütçesi Mecliste görüşülürken, Samsun milletvekili Etem Bey trahom mücadelesinden elde edilen sonuçların neler olduğunu Sağlık bakanından izah etmesini istemiştir. Sağlık Bakanı Dr. Refik Bey, Mecliste cevaben yaptığı konuşmada; trahom mücadelesi tahsisatının geçen sene 122.000 lira olduğunu 50.000 lira da ek tahsisat ilâve edildiğini belirtmiştir. Bu suretle trahom mücadelesine şimdiye kadar; Adana'da 20 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, Gaziantep'te 15 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, Besni'de 10 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, Kilis'te 10 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, Adıyaman'da 20 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, Malatya'da 10 yataklı bir hastane ve 1 dispanser ile hizmet verildiğini ifade etmiştir. Geçen senenin nihayetinden itibaren: Urfa da 15 yataklı bir hastane ve 1 dispanser. Siverek'te 10 yataklı bir hastane ve 1 dispanser, 1 Maraş'ta 10 yataklı bir hastane ve bir dispanser daha ilâve edildiğini söylemiştir. Buna ilâveten Gaziantep'te; Kilis'te, Besni'de, Adıyaman'da, Malatya, Urfa ve Siverek'te seyyar teşkilât vücuda getirildiğini ve şimdiye kadar elde edilen neticelerin gerek halkı ve gerekse trahom teşkilâtını idare edenleri memnun edecek vaziyetde olduğunu ifade etmiştir²⁵.

Sağlık Bakanlığı tarafından 1934 senesinde trahomla mücadele mıntikasına dâhil bütün nüfus, mücadele teşkilatı tarafından genel bir muayeneden geçirildi. Beş vilayet ve dört kaza merkezindeki halk ve bu merkezlere bağlı 400 köy halkı, tıpkı nüfus sayımı yapılır gibi evler tek tek gezilerek muayene edildi. Halkın % 25'i muhtelif sebeplerle bu muayene dışında kalmış olmasına rağmen, bu taramada 204.472 insan muayene edilmiş, bunların 133.547'sinin trahomlu olduğu belirlenmiştir. Mücadele mıntikasındaki trahomlu hasta oranının nüfusa oranı ise ortalama olarak % 65, 3 olarak tespit edilmiştir²⁶. Sağlık Bakanlığı, 1934'ten itibaren ise beş vilayetteki trahomla mücadele mıntikasını dokuz vilayete çıkarmış, şehir ve kazalardaki dispanserlerin yatak sayısını artırmış, at ve merkeple yapılan köy seyyar mücadelesi kısmen motorize bir hale getirilerek, okullardaki mücadele daha esaslı ve muntazam bir sisteme bağlanmıştır. Ayrıca trahom tabibi ve sağlık memuru yetiştirmek için kurslar düzenlenmiş, konferans, broşür ve gazete makaleleri ile hastalığa karşı mücadele edilmiştir.²⁷

Trahomla yapılan mücadele 1940'dan sonra da dönemin hükümetlerinin üzerinde durduğu önemli bir sağlık sorunu olarak varlığını devam ettirmiştir. TBMM'de özellikle Sağlık Bakanlığının bütçesi görüşülürken trahomla yapılan mücadele kapsamında elde edilen neticeler, harcan paralar hastalığın önünü almak için alınan tedbirlerin neler olduğu gibi konular dönemin Sağlık Bakanları tarafından Meclise bilgi verilmiştir. Meclisteki bu görüşmelerde söz alan bazı milletvekilleride konuyla alakalı olarak mücadeledeki eksiklikleri ve yapılması gerekenleri ifade etmişlerdir. Trahomla ilgili mecliste yapılan konuşmaların bazıları aşağıda belirtilmiştir.

Sağlık Bakanı Dr. Hulusi Alataş Sağlık Bakanlığının 1941 yılı bütçe görüşmelerinde trahom meselesi hakkında şunları söylemiştir. Trahom için daha çok mesafe alınması gerektiği

²² *BCA,030.10.177.220.9.*

²³ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 131.

²⁴ Yücel Yanıkdağ, age, s. 184.

²⁵ *TBMM, ZC, D.4.C.15.B.52,17 Mayıs 1933*, s.127-128.

²⁶ Nuri Ayberk, *Trahom Mücadelesi*, s. 4- 5.

²⁷ Nuri Fehmi Ayberk, "Türkiye'de Trahom Problemi ve Savaşı", *Göz Kliniği*, No.2, (Mart-Nisan 1945), s. 23.

bunun için hekim ve sağlık memuru yetiştirilmek zorunda olduğu, trahom teşkilatında mutlaka genişletilmesinin icab ettiğini belirtmiştir. Bugün için hepsini gerçekleştirmeye imkân olmadığını ancak hastalığın yaygın olduğu yerlerde sağlık teşkilatlarının açıldığını ihtiyaç olan yerleride sıraya koyduklarını ifade etmiştir²⁸. Ayrıca bu sene içerisinde alınan kadro ile Antakya ve Birecik'te birer hastane, Elbistan, Kozan, Islahiye, Mersin, İskenderun, Midyat, Adana, Diyarbakır, Kilis, Malatya'da birer dispanser Urfa, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Nizip ve Seyhan'daki 13 köyde tedavi merkezi açmak suretiyle trahomla mücadeleye devam edileceğini söylemiştir²⁹. Hulusi Alataş Bakanlığın 1943 yılı bütçe görüşmelerinde de trahom meselesi hakkında benzer konuları gündeme getirmiştir. Her yıl hususi kurstan geçirilerek yetiştirilen trahom mücadele tabibi ve sıhhat memurları sayısının arttırılmakta olduğunu ifade etmiştir. 1943 yılına yatak adedi 210'u bulan 15 hastane, 37 dispanser ve 50 köy tedavi eviyle girileceğini belirtmiştir. Bunların dışında bir taraftan hastaların tedavisiyle uğraşılırken diğer taraftan da trahom hastalığından korunma çarelerinin halka öğretilmeğe çalışıldığını, okullarda öğrencilere, halkevlerinde, köy odalarında ve umumi toplantı yerlerinde konferanslar verildiğini halkın anlayacağı dilden yazılmış broşürler dağıtılarak, ilgili yerlere afişler asıldığını söylemiştir³⁰.

Sağlık Bakanı Dr. Sadi Konuk ise Bakanlığın 1946 yılı bütçe görüşmelerinde trahomla alakalı olarak şunları söylemiştir. Trahom mücadelesinin evvela küçük birkaç vilâyet ve kazaya münhasır olarak başladığını daha sonra aşama aşama büyütülüp bugünkü şeklini aldığını belirtmiştir. Fakat bu şekliyle dahi ihtiyacın üçte birini karşılayacak durumda olmadığını hatta mevcut trahom teşkilatlarında bile yeterli sağlık personelinin bulunamadığını söylemiştir³¹.

1948 yılı Kasım ayı içerisinde dönemin Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz tarafından Başbakanlığa trahom hastalığı ile ilgili olarak gönderilen raporda ise trahom hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Trahomla mücadeleye yaygın olduğu güneydoğu bölgesinde 1925 yılından itibaren başladığı 1948 yılı itibarıyla trahomun görüldüğü bölgelerde yaşayan nüfusun yaklaşık 3 milyon olduğu, bunların ise %60'nın trahomlu olduğu ifade edilmiştir. Adana ve Diyarbakır olmak üzere iki baştabiplik bölgesi oluşturulduğu, trahom hastanelerinin sayısının 16, yatak kapasitesinin ise 225, Trahom Köy Tedavi Evlerinin sayısının da 35 adet olduğu belirtilmiştir. Trahomla mücadeledeki kadro durumu ise şu şekilde belirtilmiştir. 48 Tabip, 19 Hemşire, sağlık memuru sayısında 127 kişiden oluştuğu, bu sayıdan sadece 24 tabip, 13 hemşire ve 60 sağlık memurunun sahada aktif olarak görev yaptığı. 25 tabip, 6 Hemşire ve 67 sağlık memuru kadrosunun ise münhal olduğu ifade edilmiştir. Mücadele teşkilatındaki kadro yetersizliğinin hasta ilaçlayıcı personelin mümkün mertebe fazla sayıda yetiştirilerek istihdam edilmesiyle kapatılmaya çalışıldığı ifade edilmiştir. Mücadelenin ilk yıllarında bölgede trahom oranı % 70 iken, 21 yıllık mücadele sonucunda bu oranın hatırı sayılır ölçüde aşağıya çekildiği beyan edilmiştir³².

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemal Bayazıt 1950 yılı bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada trahomla mücadele konusunda yapılan çalışmalar hakkında Meclise kısa bir bilgilendirme yapmıştır. Trahomlu bölgelerde 2.301769 nüfusun kontrol altında olduğunu Bunlardan muayene edilenlerin yüz bini aştığını on ay içinde dispanserlere kayıtlı trahomlulara 7.996141 defa ilaç tatbik olduğunu ve 9362 trahomluya trahom hastanelerinde ameliyat yapıldığını söylemiştir. Ayrıca bu yıl içerisinde Kilis'te modern bir trahom hastanesi inşasına

²⁸ TBMM ZC, D. 6, C. 18, B. 57, 27 Mayıs 1941, s. 203.

²⁹ TBMM ZC, D. 6, C. 25, B. 63, 26 Mayıs 1942, s. 301.

³⁰ TBMM ZC, D. 7, C. 2, B. 27, 25 Mayıs 1943, s. 211.

³¹ TBMM ZC, D. 7, C. 20, B. 19, 26 Aralık 1945, s. 458.

³² BCA, 030.10.177.220.9.

başlandığını, Sülfamitlerle yapılan yeni tedavi sayesinde yakın bir gelecekte bu hastalıkla mücadelenin daha memnuniyet verici bir şekilde gelişeceğine inandığını vurgulamıştır³³.

Mardin Milletvekili Aziz Uras'da 1951'de Sağlık Bakanına trahom ve zührevi hastalıklarla mücadelede yeni antibiyotiklerin kullanılması sistemine geçilip geçilmediğine dair bir soru sormuştur. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Ekrem. Hayri Üstündağ bu soruya cevaben şunları söylemiştir: Sağlık Bakanlığı olarak tıp alanındaki bütün yenilikleri yakından takip ettiklerini ve bunlardan faydalı olanlarını derhal tatbik ettiklerini söylemiştir. Trahom mücadelesinde antibiyotiklerden penisilin'in her şeklinin üç seneden beri kullanıldığını, ancak yapılan tetkiklerde penisilin'in trahom virüsü üzerine etkili olmadığını, fakat diğer mikropların yaptığı cerahatli göz hastalıklarına gayet iyi tesir ettiğinden daha geniş ölçüde kullanılmaya başlandığını söylemiştir. Bilhassa yazın görülen *oftalmi* vakalarında penisilin'in damla ve pomatlarından çok istifade edildiğini ve bu suretle çocukluk yaşlarındaki körlüklerin önüne geçildiğini belirtmiştir³⁴.

Dünya Sağlık Teşkilatı ile Sağlık Bakanlığı arasında 1958 yılında bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Dünya Sağlık Teşkilatı trahomla mücadele için motorlu araç, ilaç, malzeme yardımı yapacaktı³⁵. Isparta Cumhuriyet Senatosu üyesi Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Suat Seren 1962 yılı Bakanlık bütçesi görüşülürken Dünya Sağlık Teşkilatı ile yapılan işbirliği ve anlaşması gereğince bu sahadaki çalışmanın bir plân ve programa bağlanacağını, bu plân ve programı bütün güney vilâyetleri ile ve Doğu'da trahom vakalarının görüldüğü illeri de kapsayacağını vurgulamıştır. Ayrıca Cumhuriyetin ilânından sonra ülkede pek çok hastalıkların bulunduğunu, bu hastalıkların milleti kasıp kavurduğunu, bu sebeple sıtma, frengi, verem ve trahom mücadelesi, gibi çeşitli mücadele teşkilâtlarının kurulduğunu söylemiştir. Bu teşkilatların kuruluş amacının ülkede yaygın bir hale gelen hastalıklardan vatandaşı kurtarmak olduğunu, bunlardan trahomun ülkenin güney ve doğu illerinin bir kısmında yaygın halde bulunan bir afet olması bakımından dikkatle üzerinde durulması lâzım gelen bir hastalık olduğunu belirtmiştir. Öteden beri trahomla yapılan mücadelenin, ülkedeki körlükleri önlemek bakımından başarılı olduğunu ifade etmiştir. Antibiyotiklerin kullanılmasıyla bu mücadelede büyük bir başarı kazanıldığını ve bu sayede trahomu 3 ay içinde zararsız hale getirmek ve vatandaşı körlükten tamamıyla koruma imkânının artık mevcut olduğunu ifade etmiştir³⁶.

Sağlık Bakanlığının trahoma karşı yürüttüğü mücadele Mecliste bazen eleştirilmiştir. Mesela Bingöl milletvekili Halit Rıza Ünal 1963 yılı Bakanlık bütçesi görüşülürken yaptığı konuşmasında bu konuyla alakalı şu ifadeleri kullanmıştır. Halk sağlığı hizmetlerinden olan sıtma ile savaşta başarılı olunduğunu, Frenginin kontrol altına alındığını fakat trahomla mücadelede tedavisinin mevcut olmasına rağmen istenilen neticenin alınmadığını ifade etmiştir. Bazı bölgelerde yaygın halde bulunan bu nevi hastalıklara karşı gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir³⁷.

Diyarbakır milletvekili ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Yusuf Azizoğlu ise 1963 yılı bakanlık bütçesi münasebetiyle trahom ve diğer bulaşıcı hastalıklar ile ilgili konuşmasında şunları söylemiştir. Trahomun bazı bölgelerde fevkalâde üzücü ve yüksek oranlar halinde toplumun bünyesini kemirdiğini Tıp literatüründe birer gerilik örneği olarak kabul edilen bu hastalığın gelişmiş milletler arasında son derece üzücü birer vesika olarak ortada durduğunu söylemiştir. Bu nedenle trahoma verilen tahsisatın 9,5 milyon lira arttığını bu yıl yapılacak

³³TBMM ZC, D. 8, C. 24, B. 54, 23 Şubat 1950, s. 1083.

³⁴TBMM ZC, D. 9, C. 10, B. 10, 26 Kasım 1951, s. 267-268.

³⁵ Ali Gürsel, "Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları ve Uygulamaları", *Asia Minor Studies- International Journal of Social Sciences*, Cilt. II, Sayı. III, (Ocak 2014), s. 7.

³⁶MMTD, D.1, C. 3, B.55, 24 Şubat 1962, s. 369-371.

³⁷MMTD, D.1, C.13, B.53, 18 Şubat 1963, s. 384.

çalışmalar içinde önemle ve hassasiyetle üzerinde durulacak konuların başında verem, trahom ve lepra gibi hastalıklarla mücadele etmek olduğunu ifade etmiştir.³⁸

Cumhuriyet Senatosu'nda söz alan Mardin milletvekili Abdülkerim Saraçoğlu 1963 yılı Bakanlık bütçesi münasebetiyle trahom ile ilgili şunları söylemiştir.

*Bugün Doğu ve Güney - Doğunun 19 ilinde bir buçuk milyon trahomunun bulunduğu Sağlık Bakanlığının istatistiklerinden öğrenmiş isek de, bu bölgede trahom il ve bölge başkanlığı yapmış (bir göz hastalıkları mütehassısı arkadaşınız olarak söyleyebilirim ki bir afet halinde hüküm süren, yaptığı komplikasyonlarla yüzlerce vatandaşı gözünden mahrum eden bu hastalığa müptela olanların sayısı iki milyondan da fazladır.*³⁹

Aynı birleşimde Tunceli milletvekili Mehmet Ali Demir, ise *iki milyon trahomlu ile dünyada birinci geliyoruz*. Beyanında bulunmuştur.⁴⁰

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı ve Konya milletvekili Faruk Sükan 1965 yılı bakanlık bütçesi görüşülürken trahom ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır. İki milyon trahomunun 1, 5 milyonu bu yıl içerisinde önce taramadan geçirilmiş sonra da Dünya Sağlık Teşkilâtı ile işbirliği içerisinde tedavileri yapılmıştır.⁴¹

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Edip Somunluoğlu 1967 yılı bakanlık bütçesi münasebetiyle trahom ile ilgili şu ifadelerde bulunmuştur.

*Trahom önceki senelere nisbetle çok hafiflemiş, fakat yine 750 bin trahomlu mevcuttur. Ancak antibiyotik ilaçlar sayesinde, önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu sene Hatay ilinde tarama yaptık ve tarama hemen sona erdi. Martta Adıyaman'a geçeceğiz. Burada da yapılan taramada ancak % 7 nisbetinde trahomlu görülmüş ve körlük tespit edilmemiştir.*⁴²

Kayseri milletvekili ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Vedat Ali Özkan 1968 yılı bakanlık bütçesi görüşmelerinde trahom hastalığı ile ilgili şu konuşmayı yapmıştır. Türkiye'de trahomla mücadelenin başlangıcında 3 000 000 trahomlu tahmin edilmekte idi. Trahom 1956 yılında bir buçuk milyona 1966 yılında bir milyona ve 1967 yılında yapılan taramalar sonucunda 650 000 seviyesine indiğini ayrıca "nerede yol, okul yapılıyor ise nereye su getiriliyorsa bilhassa oralarda trahomun azaldığını" vurgulamıştır.⁴³

İzmir milletvekili Muzaffer Döşemeci'de 1969 yılı Sağlık Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde söz alarak bazı istatistik rakamlardan bahsetmiştir. Buna göre yapılan tedavilerle trahom 1950 de % 33 iken 1966 da % 9,1, 1965 te % 9,2 ve 1968 de % 6,6 ya düştüğünü, trahomdan dolayı oluşan görme kayıplarının yüzdesinin de 1950 de % 2,1 iken % 0,1 gibi çok düşük bir orana gerilediğini belirtmiştir.⁴⁴

Kayseri milletvekili ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Vedat Ali Özkan 1971 yılı bakanlık bütçesi münasebetiyle trahom hastalığı ile ilgili şu konuşmayı yapmıştır. Bugün dünyada 500 milyon insanın trahomdan etkilendiğini 10 milyon insanın da bu hastalıktan mütevellit görme engelli olduğunu söylemiştir. Konuşmasının devamında;

Anadolu bir zamanlar trahomun merkezi idi. Doğu ve Güney - Doğu vilâyetlerimizin % 75 - 80 ine varan nisbettteki nüfusu bu hastalığa müptelâ idi. 1925 yılında, o zamanki nüfus içerisinde 3 milyon trahomlu bulunmaktaydı. O zamandan beri devam eden mücadele, ve son dört yıldan beri vilâyet vilâyet yaptığımız taramalarla o üç milyonluk büyük rakam bugün 350 bin civarına inmiştir. Trahomun tedavisi vardır.

³⁸ MMTD, D.1, C.13, B.53, 18 Şubat 1963, s. 386-389.

³⁹ Cumhuriyet Senatosu ZC, D.1, C.9, B.39, 4 Şubat 1963, s. 273.

⁴⁰ Cumhuriyet Senatosu ZC, D.1, C.9, B. 39, 4 Şubat 1963, s. 277.

⁴¹ MMTD, D.1, C.40, B.114, 24 Mayıs 1965, s. 482.

⁴² MMTD, D.2, C.14, B.60, 21 Şubat 1967, s. 64.

⁴³ MMTD, D.2, C.26, B.48, 22 Şubat 1968, s. 122-123.

⁴⁴ MMTD, D.2, C.34, B.56, 19 Şubat 1969, s. 136-137.

*Bilhassa hijyen şartlan, çevre sağlığı şartları bir bölgeye girdikçe, orada tedaviye büyük yardımcı olmaktadır. Bugün bu % 75 - 80 nisbeti % 1 ile % 14 - 14,5 arasına düşmüş bulunmaktadır*⁴⁵.

Konya milletvekili Baha Müderrisoğlu'da 1973 yılı bakanlık bütçesi münasebetiyle trahom ile ilgili şu beyanda bulunmuştur. Büyük masraflar ve emekler sarf etmek suretiyle genel trahom taramaları yapıldığını, bu suretle bugün trahomun ülke genelinde 300 bine indirilebildiğini 1966 ve 1970 yılları arasında Hatay, Adıyaman, Urfa, Elâzığ, Diyarbakır ve Mardin illerinde taramalar sonunda trahomun % 90'dan % 5 nispetine düşürülmüş olduğunu, Ancak 12 Mart 1971'den sonra bu sahadaki çalışmalarda bir gerilemenin olduğunu söylemiştir⁴⁶

Van milletvekili Mehmet Emin Erdiñç'de 1973 yılında Sağlık Bakanlığı bütçesi münasebetiyle yaptığı konuşmada; halen Türkiye'de 300 bin civarında trahomlu olduğunun tahmin edildiğini hastalığın daha ziyade yurdun Doğu ve Güneydoğu illerinde görülmekte olduğunu söylemiştir. Trahomun bölge nüfusuna nispetinin % 3, Türkiye'nin nüfusuna göre ise binde 8'e denk geldiğini sonuç olarak Cumhuriyet devrinde trahoma karşı yapılan mücadelede başarılı olunduğunu, bugün artık trahomdan dolayı görme kaybının yaşanmadığını ifade etmiştir⁴⁷.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Selahattin Cizrelioğlu 1974 yılı Bakanlık bütçesi münasebetiyle yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir. Trahom savaşına 1925 yılında başlanıldığını ve bugüne kadar, aralıksız olarak devam edildiğini başlangıçta 3 milyona yakın trahomlu varken, bu miktarın büyük oranda azaldığını örneklerle şöyle belirtmiştir. Trahom oranı Elâzığ'da % 55'ten 11'e; Urfa' da % 70'den 5,12'ye; Mardin'de % 78'den 3,6'ya; Adıyaman'da % 80'den 3'e; Siirt'te % 75'ten 2,4'e; Diyarbakır'da % 60'tan 1,4'e; Hatay'da % 45'ten 1,7'e; Gaziantep'te % 71'den 1'e düşmüş olduğunu böylece, 1925'te nüfusun % 40'ı trahomlu sayılırken, bugün bu rakamın artık % 0,6 civarında olduğunu vurgulamıştır⁴⁸.

Bu konuşmalarda da görüldüğü gibi trahom hastalığının ülkedeki durumunu başlangıcından 1975' e kadar olan süre içerisinde verilen mücadeleleri, geçirdiği değişiklikleri farklı bir açıdan meclis tutanaklarından da takip etmek mümkündür.

Sonuç olarak yukarıda belirtilen konuşmalarda da görüleceği üzere planlı çalışma düzeni ve antibiyotikli ilaçların kullanılmasıyla ilk mücadele yıllarında trahomun yaygın olduğu illerde bulunan ortalama %70 trahomlu sayısı, 1970'li yıllarda %2 ye kadar düşmüştür⁴⁹.

Cumhuriyet döneminde yayınlanan istatistik yıllıklarında ise trahom hastalığı ile ilgili olarak yapılan mücadeleye ait rakamsal bilgilere yer verilmiştir. Bu yıllıklarda yer alan 1925 ve 1975 yılları arasındaki hastane, dispanser, köy tedavi evi, yatak, muayene edilen ve ilaçlanan insan sayısı ile hastalık neticesinde hastaneye yatırılıp ameliyat edilenlerin sayılarına ilişkin bilgiler aşağıdaki tablolarda gösterildiği gibidirso.

Tablo 1: 1925-1935 Yılları Arasındaki Trahom İstatistikleri

Yıl	Hastane Sayısı	Yatak Sayısı	Dispanser Sayısı	Trahom Tedavi Evi Sayısı	Muayene Edilen Hasta Sayısı	Tespit Edilen Trahomlu Hasta Sayısı	Tespit Edilen Trahomlu Hasta
1925	2	30	2	-----	2.950	2.067	69.9

⁴⁵ MMTD, D.3, C.11-1, B.56, 22 Şubat 1971, s. 264.

⁴⁶ MMTD, D.3, C.34, B.65, 22 Şubat 1973, s. 743.

⁴⁷ MMTD, D.3, C.34, B.65, 22 Şubat 1973, s. 750.

⁴⁸ MMTD, D.4, C.4, B.84, 24 Mayıs 1974, s. 834.

⁴⁹ İnci Hot, "Ülkemizde Trahomla Mücadele", *Türkiye Klinikleri*, Cilt. XI, Sayı. I, (Şubat 2003), s. 28.

⁵⁰ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 134; Bu yıllar arasındaki trahom hastaneleri, dispanser ve seyyar teşkilatlarının yaptığı mücadele mesaisi hakkında geniş bilgi için bkz. Saadet Altay, agm, s.191-193.

1930	6	100	6	-----	78.620	54.326	69.1
1935	10	130	10	7	78.710	43.925	55.8

Yukarıdaki tabloda görüleceği gibi trahomla mücadelenin başlangıç yılı olan 1925 'de 2 olan hastane sayısı 1935'e kadar olan on yıllık sürede ciddi bir artış göstererek 10'a çıkmış; yatak sayısı da dört katı artmıştır. Muayene edilen insan sayısı bu süre içerisinde her yıl artış göstermiş buna bağlı olarak tespit edilen trahomlu hasta sayısı da 1935 yılı itibarıyla 43.925'e yükselmiştir

Tablo 2: Türkiye'de 1938 ve 1975 Yılları Arasındaki Trahom İstatistikleri

Yıllar	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	İlaçlama	Yatırılanlar	Ameliyat
1938	13	21	35	160	150.881	2.934.419	2.786	6.817
1939	13	25	36	180	171.573	4.742.661	2.782	10.057
1940	13	25	36	180	120.696	5.311.220	3.028	13.179
1941	13	26	35	180	78.170	5.314.682	2.840	11.192
1942	13	27	35	180	64.158	5.505.417	2.672	10.146
1943	13	27	35	180	70.072	5.104.144	2.316	7.868
1944	13	27	35	180	69.499	5.010.682	2.443	8.257
1945	15	28	35	210	83.709	5.230.931	2.355	8.554
1946	16	32	35	210	79.301	5.991.491	2.502	7.929
1947	16	34	69	225	96.304	6.527.555	1.231	7.991
1948	16	40	87	225	125.094	8.387.722	3.205	10.316 ⁵¹
1949	16	40	99	225	124.038	9.696.958	3.222	12.145
1950	16	40	115	225	114.937	10.151.866	3.560	10.855
1951	16	40	120	230	95.295	8.514.500	3.718	8.516
1952	16	40	206	265	106.508	7.907.476	3.665	7.947 ⁵²
1953	19	47	243	305	208.440	7.920.796	4.068	7.660
1954	20	50	220	330	228.317	7.009.933	4.050	6.535
1955	6	50	227	120	241.558	7.756.424	3.816	7.138
1956	6	50	305	150	268.644	7.514.314	2.819	4.184
1957	6	50	305	150	320.445	6.621.274	2.869	3.856
1958	6	50	305	150	447.173	6.077.905	2.615	3.891
1959	6	50	305	150	448.355	6.342.397	2.395	2.883 ⁵³
1960	6	52	305	150	454.100	5.977.594	2.629	3.093
1961	6	52	305	150	650.715	5.565.916	2.767	3.261
1962	5	52	305	140	860.950	9.481.896	3.109	3.564 ⁵⁴
1963	6	52	305	155	1.327.765	10.568.072	3.459	3.767
1964	6	52	304	155	1.431.140	10.972.344	2.903	3.258
1965	5	41	236	135	2.303.166	12.020.812	2.604	3.295
1966	5	41	236	135	2.110.830	13.719.855	3.501	4.812

⁵¹ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1949*, Cilt. XVII, Yayın No: 303, Ankara 1949, s. 86.

⁵² *İstatistik Yıllığı 1953*, s. 190.

⁵³, *İstatistik Yıllığı 1959*, s. 136.

⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Yıllığı 1960-1962*, Yayın No: 460, Ankara 1962, s. 132; Sağlık Bakanlığı tarafından 19 Ocak 1960 yılında Meclis Bütçe Encümeni Başkanlığına gönderilen raporda trahomla mücadele konusunda 1939'dan itibaren on yıl aralıklara 1959'a kadar sağlanan gelişmelere şu şekilde yer verilmiştir. "Sosyal bir afet olan ve daha çok yurdumuzun Güney - Doğu bölgesinde trahomla mücadelede de son yıllarda çok iyi neticeler elde edilmiştir. Bu hastalıkla yapılan rasyonel mücadele sayesinde son 10 yıl zarfında yurtta mevcut trahomlu nispeti % 46,7 den % 7,4 e düşürülmüştür. Denilmektedir (TBMM, ZC, D.XI, İ. 41, 19. 2. 1960, s. 319).

1967	5	41	168	150	1.770.235	13.381.293	3.244	4.385 ⁵⁵
1968	5	42	168	150	1.617.486	14.577.020	2.308	2.918
1969	5	43	158	150	1.706.153	14.315.315	2.992	3.436
1970	5	44	158	150	2.055.785	10.521.429	2.527	3.739
1971	5	42	78	150	1.924.985	9.962.769	2.661	3.375
1972	4	41	78	120	1.508.578	8.899.036	518	669
1973	4	41	82	120	1.649.790	7.846.857	1.446	2.081
1974	4	41	77	120	1.921.415	7.354.223	1.282	1.804 ⁵⁶
1975	3	41	70	95	1.662.031	6.793.788	1.609	1.506 ⁵⁷

Tablo geneli itibariyle değerlendirildiğinde aşağıda ifade edilen sonuçlara ulaşmak mümkündür.

- 1954 yılında hastane sayısı 20'ye çıkarken, 1975 yılına gelindiğinde yapılan mücadele neticesinde hastane sayısı 3'e düşmüştür.
- Dispanser sayısı 1938 yılında 25 iken yıllar içerisinde yeni açılanlarla 1964 yılında 52'ye kadar artış gösterdiği görülmektedir. Bu tarihten itibaren 1975'e kadar kısmi bir düşüş olmuştur.
- Köy tedavi evleri 1950 yılından 1965'e kadar neredeyse iki katı oranında bir artış göstermiştir. Bu durum hastalıkla yapılan mücadelenin geniş sahalara ulaştığının göstergesidir. 1975 yılına gelindiğinde ise bu evlerin sayısında üçte iki oranında düşüş olmuştur. Bu da hastalıkla yapılan mücadelenin sonuç verdiğini ortaya koymaktadır.
- 1945 ile 1954 yılları arasında yatak sayılarında artış gözlenirken bu tarihten itibaren yatak sayılarında da düşüş gerçekleşmiştir.
- 1938 yılından 1960'a kadar muayene sayısı 150.000 ile başlayıp 500.000 rakamına yaklaşmıştır. Ancak bu tarihten itibaren ülke genelinde trahomla yapılan mücadelede muayene sayısı nüfusun artışıyla da beraber milyonlarla ifade edilecek rakamlara ulaşmıştır.
- Ülke genelinde 1955 yılından itibaren ilaç ile tedavi edilen insan sayısı ciddi bir artış göstermiştir. 1965'den 1971 yılına gelinceye kadar her yıl neredeyse on milyonun üzerinde insan trahomla mücadele kapsamında ilaç tedavisi görmüştür. 1975 yılına gelindiğinde ise bu rakam yarıya düşmüştür.
- Hastaneye tedavi için yatırılan insan sayısında 1938'den 1975'e kadar kısmi yükselme ve düşüşler olmuştur.
- Ülke genelinde ilaç ile tedavi edilen insan sayısı arttıkça ameliyat edilenlerin sayısında ciddi düşüşler gerçekleşmiştir.
- Trahom savaş çalışmaları neticesinde 1960 yılında 367, 1961 yılında 468, 1962 yılında 603, 1963 yılında 431, 1964 yılında 277, 1965 yılında 328, 1966 yılında 124, 1967 yılında 272 kişinin görme engelli olduğu tespit edilmiştir.⁵⁸ 1968 yılında trahom sebebiyle görme engelli durumuna düşen kişi sayısı 165, 1969 yılında 140, 1970 yılında 156, 1971 yılında 89, 1972 yılında 73, 1973 yılında 69, 1974 yılında 149 olarak tespit edilmiştir.⁵⁹ 1975 yılında gelindiğinde ise trahom hastalığı sonucunda görme engelli olan insan sayısı 54 olarak tespit edilmiştir.⁶⁰ 1960 ile 1975 yılları arasında trahom savaş

⁵⁵ Türkiye İstatistik Yıllığı 1968, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 580, Ankara 1969, s. 98.

⁵⁶ Türkiye İstatistik Yıllığı 1975, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 750, Ankara 1976, s. 89.

⁵⁷ Türkiye İstatistik Yıllığı 1977, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 825, Ankara 1977, s. 95.

⁵⁸ İstatistik Yıllığı 1968, s. 98.

⁵⁹ İstatistik Yıllığı 1975, s. 89.

⁶⁰ İstatistik Yıllığı 1977, s. 95.

çalışmaları kapsamında tespit edilen toplam görme engelli sayısı 3.768 olarak gerçekleşmiştir.

Sağlık Bakanlığı trahom ile mücadele edebilmek için hastaneler, dispanserler, köy tedavi evleri açmış ve kurumlarda personel istihdam etmiştir. Bütün bu giderleri karşılayabilmek için 1925'ten itibaren düzenli olarak bütçe ayırmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından 1959 yılına kadar ülke genelinde trahomla mücadele kapsamında harcanan paralar istatistik yıllıklarından elde edilen bilgiler doğrultusunda aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Trahomla Mücadele Sarfiyatı (Bin Lira Hesabı İle)

Yıl	Harcama	Yıl	Harcama	Yıl	Harcama
1925	23	1937	210	1949	458
1926	45	1938	243 ⁶¹	1950	490
1927	30	1939	261	1951	448
1928	50	1940	62	1952	752 ⁶²
1929	63	1941	79	1953	860
1930	60	1942	134	1954	860
1931	78	1943	147	1955	787
1932	123	1944	202	1956	815
1933	142	1945	118	1957	815
1934	162	1946	410 ⁶³	1958	794
1935	161	1947	330	1959	845 ⁶⁴
1936	183	1948	434 ⁶⁵		

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere 1925 ve 1959 yılları arasındaki 34 yılda Türkiye'de trahom ile mücadele için harcanan toplam para 11.673.000 liradır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sarfedilen para miktarı yıllar içerisinde artış göstermiştir. Bu durum ülke içerisinde hastalığın çoğalmasında mücadele sahasının genişletilmesi ile bağlantılıdır. Tabloya göre en fazla 1953 ve 1959 yılları içerisinde harcama yapıldığı görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise savaş şartlarından dolayı kaynaklanan ekonomik zorluklar nedeniyle, trahomla mücadele için bütçeden ayrılan paranın oranında düşüşler olmuştur⁶⁶.

Trahom için ayrılan bütçe miktarı bazen Meclisin gündemine gelmiştir. Gaziantep milletvekili Dr. Muzaffer Canpolat 1946 yılı Sağlık Bakanlığı bütçe görüşmelerinde trahomla mücadele için ayrılan paranın yetersizliğinden bahsederek şunları söylemiştir.

Çok teessürle belirtmek isterim ki, 12 vilâyetimizde, 3 milyona yakın vatandaşımızın yaşadığı bir bölgede trahom endeksi % 60'dır. Milyonlarca insanın müptela olduğu bu hastalık anne kucağında başlar, bununla mücadele hakikaten güç ve çetindir. Bunun yuvası arz ettiğim gibi anne kucağıdır. Bunun için yapılacak tedbirler ve alınacak kararlar çok geniş mikyasta olması lâzımdır, çok büyük bir para ister. Bir buçuk milyondan fazla trahomlu için ayrılmış olan para 410 000 liradır. Bu para hiç bir şekilde bunu karşılayamaz. Hatta bir tek kasabanın bile trahom mücadelesine kâfi değildir. Bu sene yazın bir kaza merkezinde bir günde müracaat eden trahomluların sayısı 2349 olduğunu gördüm. En aşağı günde bin kişi tedavi olmak için müracaat etmektedir. Bunu karşılayacak hekim ve orada çalışanların adedi asla bu ihtiyaca kâfi gelemez. Onun için Sağlık ve Sosyal Bakanlığının birinci vazifesi, koruyucu tedavidir. Koruyucu tedavi de sıtma ve trahom gibi memleketimizde en çok tahribat yapan hastalıklar için tatbik edilmelidir. Trahom ile mücadele 400.000 lira ile başarılacak bir dava değildir⁶⁷.

⁶¹ Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Cilt. X, Neşriyat No: 142, Hüsniyat Basımevi, Ankara 1939, s.142.

⁶² Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1953*, Cilt. XXI, Yayın No: 360, Ankara 1953, s.190.

⁶³ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1947*, Cilt. XVI, Yayın No: 285, Ankara 1948, s.171.

⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1959*, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 136.

⁶⁵ *İstatistik Yıllığı 1949*, s. 86.

⁶⁶ Sevilay Özer, agm, s.135-136. İstatistik yıllıklarında trahomla mücadele için sarf edilen para miktarlarını gösteren rakamlar ile Sağlık Bakanlığının trahom için ayırdığı bütçeler arasında azda olsa farklılıklar bulunmaktadır.

⁶⁷ TBMM ZC, D. 7, C. 20, B. 19, 26 Aralık 1945, s. 444.

Trahom için bütçeden ayrılan tahsisatlar bazende Mecliste yapılan görüşmelerde eleştiri konusu olmuştur. Sağlık Bakanlığının 1948 yılı bütçesi görüşülürken söz alan Muğla milletvekili Mitat Sertoğlu 1938 yılında genel bütçe toplamı 250 milyon iken trahoma ayrılan payın %3.1 olduğunu 1948'e gelindiğinde bu oranın % 0.85'e gerilediğini söyleyerek bu paranın trahomla mücadelede yetersiz olduğunu belirtmiştir⁶⁸.

Adıyaman'ın Trahomla Mücadelesi

Adıyaman, Cumhuriyetin ilk yıllarında Malatya'ya bağlı bir kaza iken⁶⁹ 1954 yılında il statüsüne kavuşmuştur⁷⁰. Adıyaman gerek Osmanlı Devletinin son yüzyılında ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında trahomun yaygın olarak görüldüğü bir yerleşim birimidir. Bu yerlerdeki birçok köy ve kasabada görme kayıplarının yaşandığı belgelere yansımıştır.⁷¹

Adıyaman'da trahom mücadelesine ilk olarak 1925 yılında trahomun meydana getirdiği sakatlıklar nedeniyle bir trahom hastanesi ve dispanser açılmasıyla başlanmıştır⁷². Ancak hastanenin resmi açılışının daha sonra düzenlenen bir törenle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Döneme ait Malatya gazetesinde trahom hastahanesinin *resmi açılışının* 8 Kasım 1926 Pazartesi günü saat 11'de yapıldığı yazılmaktadır. Açılıştan hemen önce bayraklar ve söğüt yapraklarıyla süslenen hastaneye başta Kaymakam Hilmi Efendi olmak üzere diğer devlet erkânı ile beraber gelmişlerdir.

Açılış hastane tabibi Sururi Beyin yaptığı şu konuşmayla başlamıştır.

Hısnumansur'un, Türk ilinin yoksul bir köşesinde pek büyük gaye ve temennilerle kurulan ve yükselecek olan şu sıhhat yurdunun, şu sıhhat abidesinin harim-i şevkatinde bugün, aynı gaye ve aynı hislerle toplanan siz muhterem Hısnumansur halkını selamlamakla bilseniz ne kadar bahtiyar ve mes'udum. Bu an mesud Türk milletinin Türk mefkuresinin bugünkü medeni ihtiyaçlarının teminine imkan bulamadığı Adıyaman gibi merkez-i medeniyetten en uzak mahallerde bile asri ihtiyaçlarının teminine imkan bulamadığını hissederek ve yirminci asrın bütün umdelerine riayetkar olarak yokluklar içinde varlıklar ihdasını düşündüğü hayat ve sıhhasına temas eden herşey de fedakarlıktan kat'iyen çekinmediği ve idame-i mevcudiyetinin ferdin hız-ı sıhha kavaidine fert-i riayetle gürbüz ve dinç bir nesle malikiyetle mümkünül-husül olduğunu, medeniyet alemine teyiden ilan ettiği kudsî bir gündür.

Sizleri ve bütün Türkiye halkını düşünen, ahalimizin ve bilhassa masum yavrularımızın sağlam ve zinde olarak yetişmelerini ahz-ı emel edinen mübeccel hükümet-i Cumhuriyetimizin ve cihan değerinde büyük rehberimiz Gazi Paşa Hazretlerinin şevkat ve himayetleri, muhterem valimiz Nevzad ve sıhhiyye müdirimiz Hayri Bey Efendilerin delalet ve azametleriyle bu memlekette tahribkâr bir tarzda ilerleyen sıtma, frengi, terahum, verem... ila ahir gibi sarı ve metin olan biçare halkın içini kemirerek, helak ederek öldüren emraz-ı sariye ve müstevliyenin önüne geçmek ve ufak bir ızdıraba karşı dahi teskin ve teşfiye için yegane müraacat ve hatta melce'i ve penah olabilmek gaye ve maksadıyla te'sis ve resm-i küşadına muvaffak olduğumuz şu müessesesi-i sıhhiyede büyük bir gayretle işe başlayarak az bir zaman zarfında milletimizin derece-i temeddün ve inkişafıyla mütenasiben açılan tarik-i mesaide bila-tereddüd yürümeye ve bu suretle binlerce muzdarip beşeriyetin hususuyla emsal-i atiyenin hastalıktan sararmış ve solmuş çehrelerine kan getirecek ve bir hayli mesaibinde ızdırıp ve acılarını tahfif ve izaleye imkan nispetinde çalışarak ağlayan gözlerini dindirecek ve bin-netice Hısnumansur halkına bu gibi mesaibden tahlis ederek vatana pek müfid birer uzuv olmalarına gayret edeceğiz. Yalnız Hısnumansur sakinlerinin değil her Türkün bir vatan parçası olmak itibarıyla benim de memleketimdir. Binaenaleyh şu vatan parçasında asri bir şekilde tesis ve teşkiline muvaffakiyet hâsıl olan sıhhat yurdu bugünden itibaren sine-i şefkatini umum halka küşad bulunduracak ve hastagânın tedavilerine son derece ihtimamla teveccüh ve memnuniyet-i umumiyyeyi kazanmaya çalışacaktır.

⁶⁸ TBMM ZC, D. 8, C. 8, B. 27, 30 Aralık 1947, s. 711.

⁶⁹ Musa Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt 11, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 4.

⁷⁰ Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt. 1, s.4.

⁷¹ 19. yüzyıl içinde Adıyaman ve çevresinde yaşanan trahom vakaları için yapılan yazışmalar ve alınan tedbirlerle ilgili olarak bkz. Dalyan- Ünişen, agm, s. 7-8.

⁷² Keskinbora, age, s. 419.

Muhterem halk!... Hükümet-i cumhuriyetimizin uhde-i acizaname tevdi eylediği şu sıhhat mücadelesinde, menfaatlerimiz namına yapılacak her tedbiri severek karşılamanızı ve aynı zamanda yardım ve muavenetinizi rica ederim. Memleketimizin birçok yerlerinde olduğu gibi Hısnımansur'da dahi nesli kemiren bir hayli sarî hastalıklar olduğunu arz etmiştim. Bunlardan en mühimi, terahum denilen ve binlerce halkı kör etmekle bi-aman bir düşmanlık izhar eden memleketimizde müstevli bir halde yerleşip ilerleyen ve neticede birçok kimseleri kör ve sefil bırakan mezkûr hastalıkla beraber sıtma, firengi, verem gibi mikrobik olan hastalıklar da tahribatı az değildir. Gerek terahum müessesesinde ve gerek müessesemizde mezkûr hastalıklarla vasi' mücadelata girişilecek....

...İşte sizin sıhhat ve hayatınızla alakadar olan hükümet ve belediyemizin merkez kazada küşad ettiği şu hastahane, bugünden itibaren hastalarınızı kabule amade olduğu gibi müracaat edecek hastalar da son derece ihtimam ve gayretle tedavi edilecektir. Halkın; muayene ve tedaviye koşmaları kendi menfaatleri ve kanunun emri icabındandır...

Doktor Sururi Beyi takiben Trahom Mücadele Hastanesi Baştabibi Mustafa Nail Bey de aşağıdaki konuşmayı yapmıştır.

Daha dün yıkık ve metruk bir halde bulunan şu köhne ve ıssız harabeyi bugün piş-i inzarımızda intizam ihtişam ve kutsiyetle canlandıran yükselten ve beşeriyetin acularını, ızdırabatını tahfif için bir melce insaniyet ve şevkat haline sokan Sururi Bey Adıyaman gibi medeni ihtiyaçlardan hiç birinin teminine imkan bulunamayan yoksul bir muhite müstevli olan terahum, sıtma, firengi verem buna mümasil sarî ve tahribkâr hastalıkların bir an evvel ifası lüzumunu his ederek ve icab eden teşebbüsatta bulunarak büyük bir azimle imanla mücadelesine başlamış ve az zaman zarfında her türlü tasavvurun fevkinde asri bir hastahane teşkil ve tesisine muvaffak olmak suretiyle yokluk içinde şahsi teşebbüsünü, ilmi ve idari kabiliyeti ile mütenasib, büyük bir varlık göstermiş ve mütamadi faaliyetiyle meslektaşlarını ve halkın müntedarlığına kesb-i istihkak eylemiştir. Mir-i mumailahin aylarca devam eden say ve gayretleri neticesinde vücuda getirilen şu sıhhat abidesinin bekasını temin etmek ancak, muhterem Hısnımansur halkının ve belediyesinin müessir yardımları ve mücadelemizde muavenetleri görülen kıymetli valimiz Nevzad, sıhhiye müdürü Hayri ve kaimakam Hilmi Bey Efendilerin müzaheret-i mütamadiyeleriyle mümkün olabilecektir. Belde hastahanesinin resm-i küşadına muvaffakiyet dolayısıyla doktor arkadaşımızı ve gerekse Hısnımansur halkını tebligat müsarafatı eylerken müriyyet ve şefkatine iltica eylediğimiz adil hükümet-i cumhuriyetimizin ilelebet payidar olması ve Büyük Rehberimiz Gazi Paşa Hazretlerinin devam-ı afiyetleri temenniyatıyla sözüme nihayet veririm.⁷³

Sağlık Bakanlığının 1925 yılı bütçesi müzakereleri sırasında söz alan Dr. Mazhar Bey Adıyaman'da görülen trahom hastalığı hakkında şu dikkat çekici tespitde bulunmuştur.

Hısn-ı Mansur kazasında aldığımız istatistiklere göre yüzde yetmiş trahomlu vardır. Körler çarşısı, körler mahallesi vardır. Efendiler! Bu ne elim ve feci bir şeydir. Tedavisi mümkün, sirayetten men'i mümkün olan bu hastalıkların karşısında, yüz binlerce alil ve aharın hayatı üzerine ve tufeyli olarak beşeriyetin sırtına yüklenmiş birçok insanlar vardır

Sözleriyle hastalığın yaptığı tahribatı ifade etmiştir. Hısn-ı Mansur Kasabası'nda mutlaka bir trahom dispanserinin bulunmasını, bu dispanserde hem daimi, hem de seyyar bir hekimin görevlendirilmesini zorunlu görüyordu⁷⁴.

İlk mücadele mıntıkası olan Adıyaman'da bütün kaza halkı teker teker muayene edilerek işe başlanmıştır.1925 senesinde muayene edilen kadın ve erkek 5.685 kişiden 5.446'sına trahom teşhisi konuldu⁷⁵.

İkinci Milli Türk Tıp Kongresi'ne 1927 yılında Dr. Vefik Hüsnü tarafından sunulan *Türkiye Trahom Coğrafyası* isimli raporda Adıyaman Kazasının 1926 ve 1927 yıllarına ait trahom durumu ortaya konulmuştur. Bu raporda yer alan bilgiler Adıyaman'da Trahom Hastanesi Göz Tabipleri olarak görev yapan Kâşif ve Eşref Bey'in Adıyaman ile ilgili olarak

⁷³ "Hısnımansur Belediye Hastahanesinin Resm-i Küşadı", *Malatya*, 2 Kanun-ı Evvel 1926, s.190; Hamdi Doğan, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında (1925-1928) Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Kahta ve Besni Kazalarının Sosyal ve İktisadi Durumu", *Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine*, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 104-105.

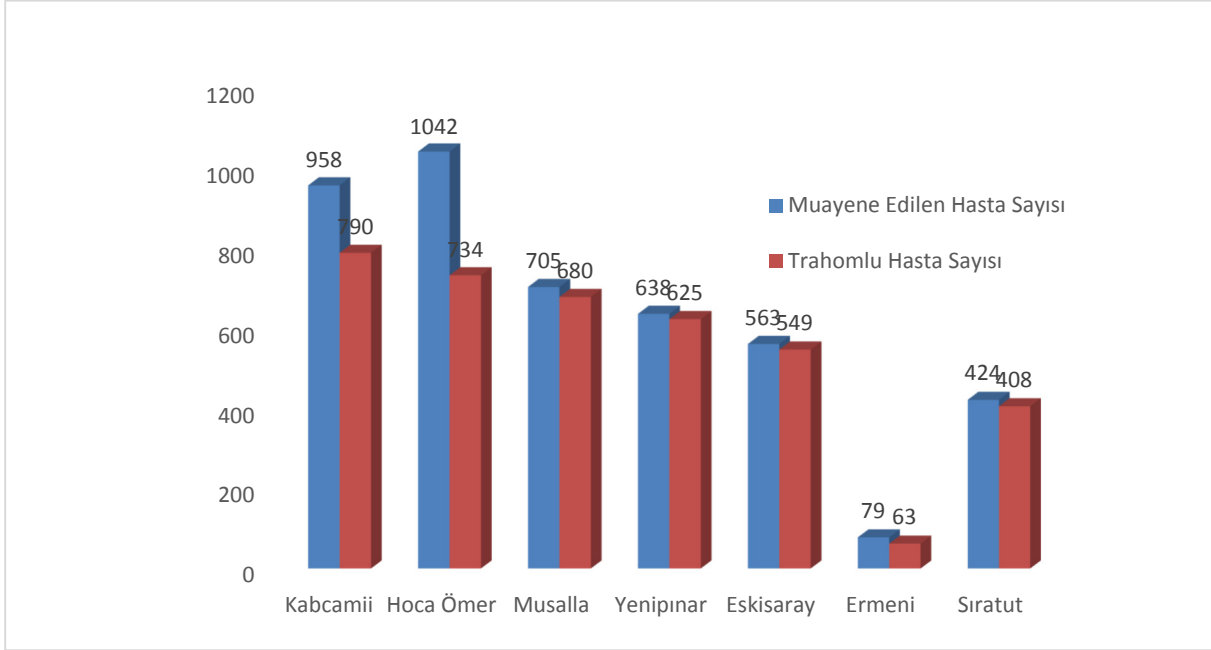
⁷⁴ Saadet Altay, agm, s. 174.

⁷⁵ Kâşif Ömer, age, s.199.Saadet Altay, agm, s. 170;

hazırladıkları raporlar ile sıhhiye memurlarının köylerde yaptıkları taramalar sonucunda tespit ettikleri verileri içermektedir⁷⁶.

Adıyaman Trahom Hastanesi Göz Tabibi Kâşif Bey'in 1926 senesine ait trahom raporuna göre Adıyaman merkezinde yapılan 634 muayeneden 584 tanesi trahomlu çıkmıştır. Bu oran %92,2 gibi yüksek bir rakama denk gelmektedir. Kâşif Bey tarafından kaza merkezindeki altı mahallede yapılan taramalar sonucunda ise muayene edilen 4.241 kişiden 4017'si trahomlu olarak tespit edilmiştir⁷⁷.

Grafik 1. Mahallelerde Yapılan Muayene Sonucunda Tespit Edilen Endeks

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere trahomlu hasta oranının en fazla Hocaömer, Musalla ve Yenipınar mahallelerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

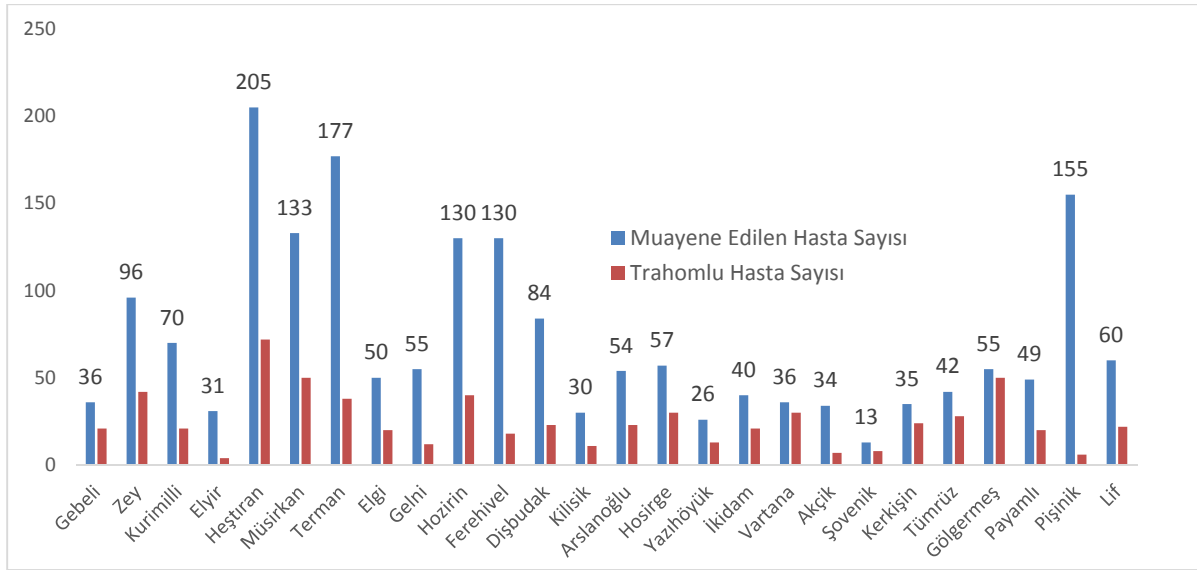
Yine Adıyaman'a bağlı 26 köyde trahom mücadelesi için sıhhiye memurları tarafından 1926 yılında 1883 kişi trahom taramasına tabii tutulmuş, bunlardan 654 kişi trahomlu çıkmıştır. Bu sayı % 34'e denk gelmektedir⁷⁸.

Grafik 2. Sıhhiye Memurları Tarafından Muayene Edilen Köylerde Tespit Edilen Trahom Endeksi

⁷⁶ Vefik Hüsnü, *İkinci Milli Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*, Kader Matbaası, Ankara 1927, s. 40-51.

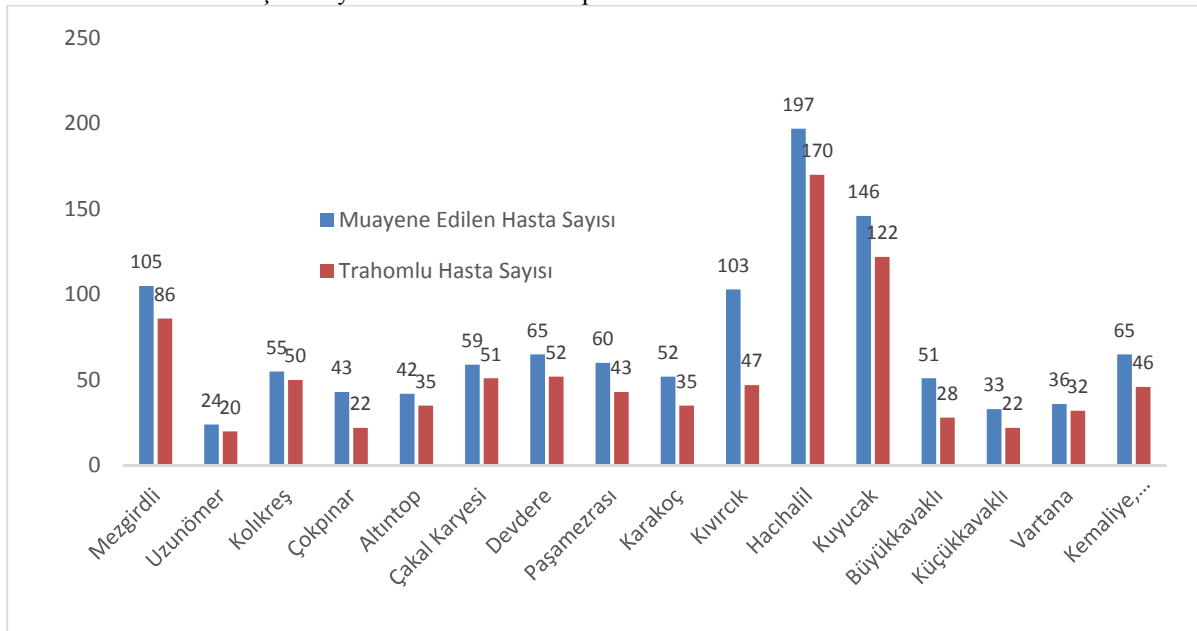
⁷⁷ Vefik Hüsnü age, s. 48- 49.

⁷⁸ Vefik Hüsnü age, s. 50-51.

Adıyaman Trahom Hastanesi Göz Tabibi Eşref Bey'in raporuna göre ise 1927 yılı içerisinde 18 köyde 1136 kişi trahom taramasına tabii tutulmuş, bunlardan 861 kişinin trahomlu olduğu tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle muayene edilen kişilerden %75'i trahomlu çıkmıştır⁷⁹.

Grafik 3. Göz Tabibi Eşref Beyin 1927 Yılına Ait Raporu

Yine Cumhuriyet dönemindeki ilk yıllarda Adıyaman'a ait trahomla ilgili 1927 ve 1929 yılları arasındaki üç yıllık süre içerisindeki bilgiler ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloda yer alan verilerde şehir merkezinde yapılan taramalar sonucunda tespit edilen hasta sayıları, seyyar teşkilatın yaptığı çalışmalar, ayakta tedavi ve ameliyat edilen hastaların sayılarına ilişkin bilgilere ayrıntılı olarak yer verilmiştir⁸⁰.

Tablo 4: 1927-1929 Yıllarına Ait Adıyaman Trahom İstatistiği

⁷⁹ Vefik Hüsnü, age, s. 49.

⁸⁰ *İstatistik Yıllığı 1930*, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1930, s. 127; Cumhuriyet dönemi istatistik yıllıklarında bulunan bilgiler dışında çalışılan döneme ait diğer kaynaklarda da benzer rakamlara yer verilmiştir. Bunun için bkz. "Trahom Mücadelesi", *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1930; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, Matbuat Umum Müdürlüğü 1929-1930*, İstanbul Devlet Matbaası 1930, s. 157.

	1927	1928	1929
Merkezde Tespit Edilen Trahomlu Sayısı	2.668	4.123	800
Seyyar Teşkilat Tarafından Tespit Edilen Trahomlu Sayısı	1.564	1.564	6.162
Ayakta Tedavi Ve Pansuman	93.202	61.942	28.113
Ameliyat Edilenler	81	175	83
Hastaneye Giren	471	207	231
Hastaneden Çıkan	463	217	240
Hastanede Ameliyat Edilenler	607	209	192
Toplam Ameliyat	688	384	275

Yukarıdaki tabloya göre trahom ile mücadele kapsamında 1927 ile 1929 yılları arasında Adıyaman merkezinde tespit edilen trahom hastalığına yakalanmış toplam insan sayısı 7.591'dir. Aynı tarih aralığında Adıyaman merkezinde seyyar teşkilat aracılığıyla 48 köyde tespit edilen toplam trahomlu sayısı 9.290 olmuştur. 3 yıllık bu süre zarfında ayakta tedavi ve pansumanı gerçekleştirilenlerin toplam sayısı ise 183.257'yi bulmuştur. Ameliyatı gerçekleştirilen hastaların sayısı da toplamda 1.347 rakamına ulaşmıştır. Ayrıca tablo incelendiğinde 1927 yılından 1929 yılına kadar yürütülen mücadele neticesinde ameliyat, ayakta tedavi ile pansuman sayılarında ciddi bir düşüş gösterdiği gözlenmektedir.

1930 yılına gelindiğinde Sağlık Bakanlığı, içerisinde Adıyaman ve Besni'nin de bulunduğu trahom mücadelesi için seyyar teşkilat kurulması çalışmalarını başlatacağını duyurmuştur.⁸¹

1930 yılından 1946' ya kadar olan süreçte ise Adıyaman'da trahoma karşı verilen mücadele kapsamında açılan hastane, dispanser, köy tedavi evi, yatak sayıları ile yıllara göre muayene edilenler, ayakta tedavisi yapılanlar ile hastaneye yatırılıp ameliyat edilenlerin rakamsal oranları şöyle idi:

Tablo 5: 1930-1946 Yıllarına Ait Adıyaman Trahom İstatistiği

	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Ayakta Tedavi Edilenler	Yatırılarak Tedavi Edilenler	Ameliyat Edilenler
1930	1	1	-----	20	11.801	170.283	253	517
1931	1	1	-----	20	5.903	152.293	260	547
1932	1	1	-----	20	6.130	192.809	260	647
1933	1	1	-----	20	5.032	201.839	254	499
1934	1	1	-----	20	1.873	248.013	387	631
1935	1	1	-----	20	2.464	160.821	418	683
1936	1	1	-----	15	2.027	146.831	355	544
1937	1	1	-----	10	5.283	185.060	270	528
1938	1	1	6	10	6.722	153.614	216	1.005
1939	1	1	6	10	8.152	228.682	178	1.438 ⁸²
1940	1	1	6	10	4.936	232.100	202	1.057 ⁸³
1941	1	1	5	10	3.980	217.215	180	1.000
1942	1	1	5	10	2.209	189.773	200	1.188
1943	1	1	5	10	2.884	279.061	200	524
1944	1	1	5	10	3.070	374.232	142	672
1945	1	1	5	10	3.922	425.099	99	597
1946	1	1	5	10	1.577	372.348	29	2 ⁸⁴

Tabloya göre 1925 ile 1946 yılları arası Adıyaman merkezde açılan trahom hastane sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Dispanser sayısı da aynı kalmıştır. 1930 ile 1946 yılları arasında trahom hastalığı sebebiyle muayene edilen toplam hasta sayısı 77.965 olarak

⁸¹ "Trahom Mücadelesi İçin Seyyar Teşkilat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Haziran 1930.

⁸² Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Cilt. II, Neşriyat No: 159, Hüsniyat Basımevi, Ankara 1940, s.171.

⁸³ Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Cilt. XII, Neşriyat No: 194, Ankara Basımevi, Ankara 1941, s.129.

⁸⁴ *İstatistik Yıllığı 1947*, s.175.

gerçekleşmiştir. Ayakta tedavi edilenlerin toplam sayısı bu süre içerisinde 3.930.073 kişiye ulaşmıştır. 1938 yılında 153.614 olan ayakta tedavi sayısı 1945 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 3 kat artmıştır. Yatırılarak tedavisi gerçekleştirilen toplam hasta sayısı ise 3.903 olmuştur. 1938 yılında yatırılarak tedavi edilen kişi sayısı 216 iken 1945 yılına gelindiğinde bu sayı yaklaşık olarak 3 katı azalmıştır. 1930 ile 1946 tarihleri arasında trahom sebebiyle ameliyat edilen hasta sayısı toplam 12.079 rakamına ulaşmıştır. 1938 ile 1942 yılları arasında ameliyat edilen trahomlu hasta sayısının iki katına çıktığı görülmektedir. 1943 yılından itibaren ise ameliyat edilen ve yatırılarak tedavi edilen toplam hasta sayıları önceki yıllara göre düşüş göstermiştir. Tabloda 1946 yılında ameliyat edilen hasta sayısı “iki” kişi olarak verilmektedir. Ancak bu rakamın bir yazım hatası olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Yukarıdaki tabloda belirtilen rakamlar dışında birkaç farklı kaynaktan da döneme ait istatistiksel bilgiler ise şöyle idi. Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre 1930 yılı içerisinde Adıyaman Trahom Hastanesi ve seyyar teşkilatına 6.703 müracaat olmuştur. Ayrıca 152.823 hasta ayakta, 227 hasta da yatırılarak tedavi edilmiştir. Bu hastalardan 488'i de büyük göz ameliyatına tabi tutulmuştur⁸⁵.

Akşam Gazetesi'nin 22 Haziran 1930 tarihli nüshasında Adıyaman kazasındaki trahom sayısı ile ilgili olarak oldukça çarpıcı bilgilere yer verilmiştir. Bu haberde, bir İngiliz gazetesinde, nüfusu 7000 kişi olan kazada 6.791 kişinin kör olduğu belirtilmiştir. Trahom'un sebebiyet verdiği bu göz hastalığının nesilden nesile sirayet ettiği, erkek, kadın ve çocukların bundan etkilendikleri yazılmıştır. Hastalığın sadece merkez kazada değil, Adıyaman'a bağlı 48 köyde de etkili olduğu belirtilmiştir⁸⁶. Bu habere karşılık olarak ise iki gün sonra Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde, İngiliz gazetesinde çıkan bu haberi tekdüz eden başka bir haber yayınlanmıştır. Bu haberin içeriğinde Adıyaman'da trahomdan muzdarip olan halkın, nüfusun yarısını teşkil ettiği, ancak bunların kör olmadığı belirtilmiştir⁸⁷. 1927 yılı nüfus sayımına göre ise Adıyaman nüfusunun 45.249 kişi olduğu, bunlardan sadece 242 erkek ile 251 kadının, toplamda ise 493 kişinin görme engelli olduğu tespit edilmiştir⁸⁸. Bu resmi rakamlara göre gazetedeki haberde belirtilen sayının oldukça abartılı olduğu görülmektedir.

Trahom konusunda uzman olan ve Adıyaman'da da görev yapan Dr. Kaşif Ömer'e göre ise Adıyaman'da 1932'de trahom nedeniyle muayene edilen kadın ve erkek nüfusun sayısı 6026 kişi idi. Bunlar içerisinde trahomlu hasta sayısı 4317 olarak belirlenmiştir. 1925'te bulunan endeks %99 iken, 1932'de yapılan tespit ise bulunan endeksin %73'e gerilediği görülmüştür. Aradaki fark %27 gibi mühim bir farktır⁸⁹.

Ancak 1934 senesinde Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan trahom taramasında ise Adıyaman trahom endeksi % 80 olarak belirlenmiştir⁹⁰. Okul çağındaki çocukları korumak ve bunlar arasında trahomun yayılmasını engellemek amacıyla, 1933'den itibaren Adıyaman'da da 1 trahom okulu açılmıştır.⁹¹

1935 yılı nüfus sayımında Adıyaman'da 70 erkek ve 113 kadın toplamda ise 183 kişi görme engelli olarak sayılmıştır⁹². Bu sayıya göre kadınlardan daha fazla kişinin görme engelli

⁸⁵ BCA, 490.01.1464.3.2.

⁸⁶ “Körler Memleketi”, *Akşam*, 22 Haziran 1930.

⁸⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Haziran 1930.

⁸⁸ *Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Fasikül 1, Hüsütabiyyat Matbaası, Ankara 1929, s. 219.

⁸⁹ Kaşif Ömer, age, s. 200-201.

⁹⁰ Nuri Ayberk, *Trahom Mücadelesi*, s. 5.

⁹¹ İnci Hot, agm, s. 26.

⁹² Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü *Genel Nüfus Sayımı 20 İlk Teşrin 1935*, Cilt. 39, Hüsütabiyyat Basımevi, İstanbul 1937, s. 66.

olduğu görülmektedir. Ancak bu sayı Adıyaman kazasının o dönemdeki toplam nüfusu içerisinde düşük bir orana denk gelmektedir.

Adıyaman kazasında trahoma karşı verilen çetin mücadelede özellikle öğretmenlerin 1935 yılı itibarıyla önemli sorumluluklar üstlendikleri, halkı ve çocukları trahomla ilgili olarak bilgilendirdikleri görülmektedir⁹³. Trahomla mücadele kapsamında 1942’de Adıyaman’a bağlı bazı köylerde yeni köy tedavi merkezlerinin açılması Sağlık Bakanlığı tarafından gündeme alınmıştır⁹⁴.

1955 yılı yazında trahomla mücadele titizlikle devam etmiş, özellikle Temmuz sıcaklarının artmasıyla Adıyaman Sağlık Müdürlüğü, Yenipınar Mahallesi’nde de bir Trahomla Mücadele Dispanseri açmıştır⁹⁵. 1955 yılında yapılan nüfus sayımında Adıyaman’da bir gözü engelli kişi 1198 iken iki gözü engelli sayısı 733 kişi idi⁹⁶. Bu sayılar içerisinde bir gözü engelli erkek 715, iki gözü engelli erkek sayısı ise 274 iken kadın nüfus içerisinde bir gözü engelli 483, iki gözü engelli olanların sayısında 459 olarak tespit edilmiştir⁹⁷.

1961 yılına gelindiğinde Adıyaman ve çevresinde hala bu hastalığa karşı yürütülen mücadele devam etmekteydi. Dünya Sağlık Teşkilatı ile imzalanan anlaşma neticesinde 1961 yılı Ekim ayından itibaren bilhassa Adıyaman’ın köyleri de dâhil olmak üzere trahom taramaları devam etmiştir. Bunun neticesinde 1961 ve 1962 yıllarında 20.669 kişi, 1962 ve 1963 yıllarında 51.959 kişi ve 1963 ve 1964 yıllarında ise 53.446 kişide trahom hastalığı tespit edilmiş ve toplam 126.074 kişi tedavi altına alınmıştır. Böylece trahom hastalığına yakalananların oranı %30-40’lara kadar düşmüştür⁹⁸.

Genel olarak 1926 ile 1961 yılları arasında Adıyaman merkez ve kazalarında dispanser ve köy tedavi evlerinde yapılan trahom tedavilerinde halkın %70 nispetinde trahom hastalığına yakalandığı tespit edilmiştir⁹⁹.

Adıyaman ve çevresinde 1962 yılı itibarıyla trahomdan ileri gelen görme kayıplarının çok azalmasına rağmen, yine de trahomlu hasta sayısı bakımından en ön sırayı işgal etmekteydi. Bu yılda şehir içinde yapılan parsiel (kısmi) taramada şehir halkının yarısından fazlasının trahomlu olduğu anlaşılmıştır. 100’e yakın köyde yapılan taramada ise bu oranın %70-80 arasında değiştiği görülmüştür. 900 ortaokul ve lise öğrencisinin muayenesinde de 50 öğrencinin trahomlu olduğu ve okullarda bu oranın %20’ye yükseldiği tespit edilmiştir¹⁰⁰.

Adıyamanda bu yıllarda yapılan mücadelelere rağmen trahomun tamamen önüne geçilememesinin sebeplerini Dalyan- Ünişen yaptıkları bilimsel çalışmada şöyle açıklamışlardır: *Şehrin hijyen ortamının sağlık hususunda yetersiz olması, şehir içme suyunun şebekeden dağıtılmaması ve Suriye’den gelen toz bulutlarının havayı etkilemesi* gibi nedenlerin etkin rol oynadığını belirtmişlerdir¹⁰¹.

1963 yılı Mayıs ayında yeni açılan 100 yataklı Adıyaman Devlet Hastanesi bünyesinde 20 yataklı göz servisi trahom hastanesi olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Adıyaman’daki hastane yetersizliğine çözüm üretmek için bir tane de trahom hastanesi kurulmasına karar

⁹³ “Malatya’da Trahom Mücadelesi”, *Akşam*, 10 Mayıs 1935.

⁹⁴ “Sıtma ve Trahomla, Mücadele”, *Akşam*, 27 Mayıs 1942.

⁹⁵ *Demokrat Adıyaman*, 13 Temmuz 1955.

⁹⁶ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Cilt.67, İstanbul 1961, s. 371.

⁹⁷ *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, s. 373.

⁹⁸ *Yeşil Adıyaman*, 28 Temmuz 1964.

⁹⁹ Hüseyin Kozludere, *Adıyaman Basınına Göre Adıyaman’ın Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1954-1968)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2011, s. 121.

¹⁰⁰ Mahmut Işık, “Türkiyede Trahom ve Trahom Mücadelesi”, *Sağlık Dergisi*, Cilt. XL, Sayı. 1-2, (Ocak- Şubat 1966), s. 68.

¹⁰¹ Dalyan- Ünişen, agm, s. 8.

verilmiştir¹⁰². Bu hastanenin yapımı 1964 yılı programına alınmış ve 1 milyon liraya ihale edilmiştir. Trahom Hastanesi'nin temeli ise bu program dâhilinde 23 Temmuz 1964 tarihinde törenle atılmıştır¹⁰³.

1967 yılına gelindiğinde Adıyaman merkeze bağlı 72, Besni'ye bağlı 35 köyde trahom hastalığı yerleşmiş durumdaydı¹⁰⁴. Yine 1967 yılı Adıyaman il yıllığında yer alan verilere göre ise ilin önde gelen sağlık sorunlarından trahomla savaş için köylerde yapılan taramada 99.993 kişinin muayene edildiği ve 17097 kişide aktif tahom tespit edildiği belirtilmiştir. Şehir ve kasabalarda ise muayeneden geçirilen insan sayısı da 25.233'ü bulmuştur¹⁰⁵. 1968'den 1970'lerin ortasına kadar Adıyaman'da tarama kapsamındaki her 100 kişiden 15'inde trahom saptanmıştır¹⁰⁶.

1968 yılına gelindiğinde ise 34.440, 1969 yılında 33.178, 1970 yılında 13.860, 1971 yılında 16.230, 1972 yılında 29.100 kişi muayene edilmiştir. 1968 ile 1972 yılları arasında toplam muayene edilen hasta sayısı 126.808 olarak gerçekleşmiştir. 1968 yılından 1972 yılına kadar muayene edilen hastalar arasında 1968'de 2535 kişi, 1969'da 2102 kişi, 1970'de 4185 kişi, 1971'de 9001 kişi 1972 yılında ise 3493 trahomlu tespit edilmiştir. Hastalıkların önünü almak için gerçekleştirilen ilaçlama faaliyetleri ise şöyle idi. 1972'de 76.823 kişi ilaçlanmıştır. Köyler ve okullarda da mücadele devam etmiştir. 1972'de 307 köy ve okul tedavi altına alınmıştır.¹⁰⁷

Adıyaman'daki trahom meselesi bazen Meclisin gündemine de gelmiştir. Kayseri milletvekili ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Vedat Ali Özkan 1968 yılı bakanlık bütçesi görüşmelerinde Adıyaman'daki trahom hastalığı ile ilgili şu konuşmayı yapmıştır. *Adıyaman 22 vilâyetin en kesif bölgesidir, heyeti umumiyesiyle yüzde 70, yüzde 80 oranında trahomlu ve bu rakam da yüzde 13 e düşmüştür*¹⁰⁸.

Bazende eleştiri konusu olmuştur. Bu çerçevede Adıyaman milletvekili Yusuf Ziya Yılmaz 1970 yılı Sağlık Bakanlığı bütçesi münasebetiyle trahom ile ilgili şu konuşmayı yapmıştı.

*Adıyaman'da Sağlık Bakanlığının hizmeti halkın ayağına gitmemiş ve halkın ayağından uzaklaşmıştır. Adıyaman'da % 40 in üstünde vatandaş trahomludur. Devletin trahom hastanesi vardır, ama üç senedir bir tek göz mütehassısı yoktur. Bu eksikliği hissetmiş olan vilâyet idaresi bu hastaneyi kız enstitüsüne tahsis etmiş ve şimdi orada tedrisat yapmaktadır. Muvaffakiyet bu mudur? Adıyaman'ın trahom bölgesi olduğunu Türkiye'de, doktor olmaya lüzum yok, bilmeyen yoktur*¹⁰⁹.

Yusuf Ziya Yılmaz, Adıyaman ilinin sorunlarına dair Mecliste 1971 yılı içerisinde yapmış olduğu gündem dışı bir başka konuşmada da benzer ifadeler kullanmıştır.

*Adıyaman'ın yüzde altmış trahomludur. Bu kayıtlar vardır ve tıpla ilgisi olanlar bunu bilmektedir. Adıyaman trahom mevzusunda başta gelmektedir. Bir tek göz mütehassısı yoktur ve bundan altı ay evveline kadar da devlet trahom hastanesi olarak yapılan hastanede kız enstitüsü tedrisat yapmakta idi*¹¹⁰

¹⁰² Kozludere, agt, s. 119-120.

¹⁰³ *Demokrat Adıyaman*, 25 Ekim 1963.

¹⁰⁴ *Köy Envanter Etüdlere Göre Adıyaman*, Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Konya 1967, s. 93.

¹⁰⁵ *Adıyaman İl Yıllığı 1967*, Kemal Matbaası, Adana, s. 58.

¹⁰⁶ *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt. 1, Anadolu Yayıncılık İstanbul 1981, s. 228.

¹⁰⁷ *Cumhuriyetin 50.Yılında Adıyaman 1973 İl Yıllığı*, İstanbul 1973, s.100.

¹⁰⁸ *MMTD, D.2, C.26, B.48*, 22 Şubat 1968, s. 122-123.

¹⁰⁹ *MMTD, D.3, C.5, B.89*, 26 Mayıs 1970, s. 731.

¹¹⁰ *TBMM, ZC, 3. Dönem, Cilt. 26, 125. Birleşim*, 12 Temmuz 1972, s. 537.

Besni'nin Trahomla Mücadelesi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Besni, Antep vilayetinde bir kaza durumunda iken¹¹¹ 1954 yılında Adıyaman'ın il olmasıyla buraya bağlı bir kaza olmuştur¹¹².

Besni Cumhuriyetin ilk yıllarında trahomun yaygın olarak görüldüğü yerleşim birimleri arasında yer almıştır. İkinci Milli Türk Tıp Kongresi'ne 1927 yılında Dr. Vefik Hüsnü tarafından sunulan *Türkiye Trahom Coğrafyası* isimli raporda Besni Kazasında bu tarihlerde trahom mücadele tabibi olarak görev yapan Mehmet Ali Bey'in düzenlediği rapora yer verilmiştir. Buna göre Besni kazasının Cumhuriyetin ilk yıllarındaki trahom durumu şu şekilde belirtilmiştir. Okullarda 191 öğrenci muayene edilmiş ve bunlardan 95 öğrencinin trahomlu olduğu belirlenmiştir. Klinik muayenelerinde ise muayene edilen hastaların % 57'si trahomlu çıkmıştır. Besni'ye bağlı Tut, Perveri, Şambayat ve Belveren nahiyeleri ile Fırat Nehri'ne yakın olan Kızılin, Keysun, Suvarlı ve Besni merkezinde trahomun nispeten daha az olduğu ifade edilmiştir¹¹³.

1930 ile 1946 yılları arasında Besni'de trahoma karşı verilen mücadele kapsamında açılan hastane, dispenser, köy tedavi evi, yatak sayıları ile yıllara göre muayene edilenler, ayakta tedavisi yapılanlar ile hastaneye yatırılıp ameliyat edilenlerin rakamsal oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6: 1930-1946 Yıllarına Ait Besni Trahom İstatistiği

Yıl	Hastane Sayısı	Dispanser Sayısı	Köy Tedavi Evi	Yatak Sayısı	Muayene Sayısı	Ayakta Tedavi Edilenler	Yatırılarak Tedavi Edilenler	Ameliyat Edilenler
1930	1	1	-----	10	3.370	139.527	-----	75
1931	1	1	-----	10	2.624	177.324	184	229
1932	1	1	-----	10	2.055	182.886	295	564
1933	1	1	-----	10	2.659	214.072	354	558
1934	1	1	-----	10	3.498	92.648	253	478
1935	1	1	-----	10	3.244	112.470	215	478
1936	1	1	-----	10	3.656	75.036	168	361
1937	1	1	-----	10	3.871	103.360	159	245
1938	1	1	6	10	3.839	56.361	186	199
1939	1	1	6	10	3.942	149.561	178	364 ¹¹⁴
1940	1	1	6	10	2.524	152.302	232	513 ¹¹⁵
1941	1	1	6	10	2.649	160.240	232	363
1942	1	1	6	10	1.766	169.692	202	405
1943	1	1	6	10	1.679	150.742	115	732
1944	1	1	6	10	1.849	134.442	120	324
1945	1	1	6	10	1.760	217.009	104	574
1946	1	1	6	10	937	234.332	56	519 ¹¹⁶

Tabloda da görüleceği üzere 1925 ile 1946 yılları arasında Besni merkezde açılan trahom hastane sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Dispanser sayısı da aynı kalmıştır. 1930 ile 1946 yılları arasında trahom hastalığı sebebiyle muayene edilen toplam hasta sayısı 45.922 olarak gerçekleşmiştir. Ayakta tedavi edilenlerin toplam sayısı 2.522.004 kişiye ulaşmıştır. 1938 yılında 56.361 olan ayakta tedavi sayısı 1945 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 4 kat artmıştır. Yatırılarak tedavisi gerçekleştirilen toplam hasta sayısı ise 3.053 olmuştur. 1938'de yatırılarak tedavi edilenlerin sayısı 186 iken bu sayı 1946 yılına gelindiğine

¹¹¹ Hasan Çağrı Şaşmaz-Musa Şaşmaz, "Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Döneminde Adıyaman'ın İdari Taksimatı", *Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine*, Editör. Hamdi Doğan, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 22.

¹¹² Şaşmaz, *Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt. 1, s. 119.

¹¹³ Vefik Hüsnü, age, s. 40.

¹¹⁴ *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, s. 171.

¹¹⁵ *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, s. 129.

¹¹⁶ *İstatistik Yıllığı 1947*, s.175.

yaklaşık olarak 3 katı azalmıştır. 1930 ile 1946 tarihleri arasında trahom sebebiyle ameliyat edilen hasta sayısı toplam 6.981 rakamına ulaşmıştır. 1938 ile 1942 yılları arasında ameliyat edilen trahomlu hasta sayısının iki katına çıktığı görülmektedir. 1943 yılından itibaren ise ameliyat edilen ve yatırılarak tedavi edilen toplam hasta sayıları önceki yıllara göre düşüş göstermiştir.

Yukarıda ifade edilen Cumhuriyet dönemi istatistik yıllıklarında bulunan bilgiler dışında çalışılan döneme ait diğer kaynaklarda yer alan benzer bilgilerde şöyle idi:

Kaşif Ömer'e göre Besni'de 1931 ve 1933 yılları arasında trahomla ilgili olarak yapılan mücadele sonucunda elde edilen veriler ise şu şekilde idi: 1931'de 2642; 1932'de: 1465; 1933'te; 2027 hasta muayene edilmiştir. Yine bu yıllar içerisinde, 1931'de 2624; 1932'de: 1395; 1933'te 2002 Trahomlu olarak tedaviye alınmıştır. 1931'de: 229; 1932'de 630; 1933'te 908 ameliyat yapılmıştır. 1931'de 177.324; 1932'de: 148.631; 1933'te: 122.660 hastaya ilaçlama yapılmıştır¹¹⁷.

Okul çağındaki çocukları korumak ve bunlar arasında trahomun yayılmasını engellemek amacıyla, 1933'den itibaren Besni'de bir trahom okulu açılmıştır.¹¹⁸

1934 senesinde Sağlık Bakanlığı tarafından yapılan trahom taramasında ise Besni'de trahom endeksi % 80 olarak belirlenmiştir¹¹⁹. Sadece 1935 senesinin Mart, Haziran ayları içindeki trahomlu hasta sayısının Besni'de 1399 olduğu görülmüştür¹²⁰.

Adıyaman ve Besni Trahom Mücadele Teşkilatı

Adıyaman'da 1925 yılında açılan trahom hastanesinin ilk baştabipliğine Dr. Kâşif Ömer Bey atandı¹²¹. Bu dönemde Adıyaman hastane ve dispanseri yirmi yataklı ve baştabiplikti. Trahom mücadele kadrosu ise bir baştabip, bir asistan tabip, bir seyyar tabip, bir eczacı, bir hemşire, dört seyyar ve üç sabit sıhhat memuru, bir kâtip ve ayniyat mutemedi ve lüzumu kadar müstahdemden teşekkül ettirilmiştir. Besni Hastane ve Dispanseri ise 10 yataklı tabiplikti. Hastanede Bir tabip, bir seyyar tabip, dört seyyar ve iki sabit sıhhat memuru, bir hemşire görev yapmaktaydı. Trahomla mücadele kapsamında 1925 senesinde Adıyaman'ın iki nahiyesinde (Samsat ve Çalğan) 10'ar yataklı birer dispanser ile aynı yıl Adıyaman ve Besni, mücadele teşkilatına birer seyyar teşkilat daha ilave edildi¹²².

1929 ve 1930 yıllarında ise Adıyaman Trahom Mücadele Hastanesi'nde görev yapan sağlık personeli şu isimlerden oluşmaktaydı. Baştabip ve Laboratuvar Şefi Dr. Saim İshak Bey, mücadele tabibi Musa Kazım ve Asaf Bey idi. Besni'de ise Trahom Mücadele Dispanseri Tabibi olarak Dr. Bekir Sıtkı Bey çalışmaktaydı¹²³.

1933 ve 1934 yıllarına gelindiğinde Besni ve Adıyaman trahom mücadele teşkilatında görevli hekimlerin isimleri ile çalıştıkları kurumlar şöyleydi:

Adıyaman Trahom Hastanesi Baştabibi Dr. Eşref Bey, Seyyar Tabip Dr. Kemalettin Bey idi. Besni Trahom Hastane ve Dispanserinde Tabip Dr. Ramiz Süleyman Bey çalışıyordu. 1934 Senesinde Besni Trahom Mücadele Teşkilatının kadrosu şöyle idi. Hastane 10 yatak kapasitesine sahipti. Seyyar teşkilatın yanısıra 1 tabip, 1 seyyar tabip, 4 seyyar ve 2 sabit sıhhat memuru, 1 hemşire, yeteri kadar müstahdemden oluşmakta idi. Adıyaman Hastane ve Dispanseri ise 1934 yılı itibarıyla Baştabiplik olup 20 yataklı idi. 1

¹¹⁷ Kaşif Ömer, age, s. 200-201.

¹¹⁸ İnci Hot, agm, s. 26.

¹¹⁹ Nuri Ayberk, *Trahom Mücadelesi*, s. 5.

¹²⁰ Nuri Ayberk, *Trahom Mücadelesi*, s. 11.

¹²¹ Saadet Altay, agm, s. 175.

¹²² Kâşif Ömer, age, s. 193-195.

¹²³ *Devlet Yıllığı*, s. 155.

*Baştabip, 1 asistan tabip, 1 seyyar tabip, 1 eczacı, 1 hemşire, 4 seyyar ve 2 sabit sıhhat memuru, 1 kâtip ve ayniyat mutemedi, lüzumu kadar da müstahdem teşkilat bünyesinde çalışıyordu*¹²⁴.

Adıyaman trahom mücadelesi gezgin doktoru Mehmet Ali Bey 1935 yılı başında Gaziantep trahom mücadelesi gezgin doktorluğuna tayin edilmiştir¹²⁵. Trahom hastanesi başhemşireliğine 1936 yılı başında atanan Hatice Hicran Tançağı, Balıkesir'den Malatyaya gelmiş ve iki gün kaldıktan sonra Adıyaman'a gitmiştir¹²⁶. Adıyaman trahom hastanesi doktorlarından Ramiz Bey ise 1938 yılı başında Urfa trahom hastanesine tayin edilmiştir¹²⁷.

1938 yılı Sağlık Bakanlığı bütçesine Adıyaman Trahom hastane ve dispanseri için konulan kadro ve bunların masrafları aşağıdaki gibidir.¹²⁸

Tablo 7: 1938 Yılına Ait Adıyaman Trahom Hastane ve Dispanseri Kadro ve Bunlara Ait Masraf Tutarları

Memuriyet Unvanı	Adet	Lira	Hizmet Süresi (Ay)	Tutarı
Tabip Mütahhasıs	1	250	12	3.000
Kâtip ve Ayniyat Mutemedi	1	50	12	600
Sıhhat Memuru	2	50	12	1.200
Hemşire	1	60	12	720
Hasta Bakıcı	2	30	12	720
Hademe	2	20	12	480
Aşçı	1	30	12	360
Toplam	10	490	-----	7.080

Yukarıdaki tabloya göre Adıyaman merkezdeki hastane ve dispanser için ayrılan kadro sayısı doktor, hemşire, hademe vb. olmak üzere toplam 10 kişi olduğu görülmektedir. Bu personelin aylık gideri için 490, yıllık ise 7.080 lira gibi bir ödenek ayrıldığı görülmektedir. Sadece personel arasında maaş farklılıkları mevcuttur. Besni Trahom hastane ve dispanseri içinde aynı sayıda kadro ve ücret tahsis edilmiştir.

1963 yılına gelindiğinde İl Trahom Başkanlığı hizmetinde 1 tabip, 1 hemşire, ilçelerle birlikte hastaneye bağlı olarak faaliyet gösteren 5 dispanser, 12 sağlık memuru, 47 Trahom Köy Göz İlaçlayıcısı ile trahom tarama ve tedavisine devam edilmiştir¹²⁹.

Trahom dispanserlerindeki görevlilerin ihmalkârlıkları kimi zaman vatandaşları zor durumda da bırakmıştır. 1964 tarihinde buna örnek teşkil edecek bir durum meydana gelmiştir. Bir kısım Adıyaman vatandaşlarının Demokrat Adıyaman Gazetesi'ne kadar gelerek Trahom Dispanserlerinin öğleden sonra mesai yapmadığını, hastalığın kendini fazlaca gösterdiği özellikle yaz mevsiminde hastaların güçlüklerle karşılaştığını söylemişlerdir. Merkezden ve civar köylerden hususi suretle gözlerini ilaçlatmak için gelen kimselerin geri dönmek mecburiyetinde kaldıklarını ve halkın bu durumdan rahatsız olduklarını ilave etmişlerdir. Bu yoldaki aksaklıkların giderilmesi için ilgililerin bir an önce çözüm bulmaları gerektiği ifade edilmiştir¹³⁰.

1965 yılı itibariyle Adıyaman'da Trahomla Savaş İl Başkanlığı bünyesinde 1 adet 15 yataklı Trahom Hastanesi yapılmıştır. 2 Dispanser, 37 trahom tedavi evi, 1 tabip, 7 sağlık memuru, 1 hemşire, 3 şoför görev yapmaktaydı. Ayrıca 5 Oto ve 8 bisikletten oluşan bir ekipman oluşturulmuştur¹³¹.

¹²⁴ Saadet Altay, agm, s. 181-182.

¹²⁵ *Fırat*, 11 Şubat 1935.

¹²⁶ *Fırat*, 22 İkinci Kanun 1936.

¹²⁷ "Sıhhiyede Yeni Tayinler", *Ulus*, 6 Ocak 1938.

¹²⁸ *TBMM 1938 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası*, TBMM Matbaası, Ankara 1938, s.16.

¹²⁹ *Yeşil Adıyaman*, 28 Temmuz 1964.

¹³⁰ *Demokrat Adıyaman*, 21 Ağustos 1964.

¹³¹ Mahmut Işık, agm, s.83-87.

1967 yılında ise Adıyaman şehir merkezinde 25 yataklı bir Trahom hastanesi, bir dispenser iki tedavi evi, bir doktor ile iki hemşire yardımcısı bulunmaktaydı. Ayrıca kasaba ve köylerde gezici olarak görev yapan 42 hasta ilaçlayıcısı bulunmaktaydı¹³².

1974'e gelindiğinde ilde Trahom Savaş Başkanlığının üç dispanseri bulunuyordu¹³³.

Anlarda Trahom

Adıyaman'ın trahomlu yılların da yaşayan pek çok kişi, ya bu hastalığa yakalanmış, ya da bu hastalığa yakalanan kişilerin çektiği sıkıntılara tanıklık etmiştir. Bu çerçevede trahomun Adıyaman insanının hafızasındaki yerini ortaya koymak bakımından gazeteci Yusuf Dündar tarafından Adıyaman'daki bir yerel televizyonda 2010 ile 2013 yılları arasında "Kent ve Tanıklar" adıyla yapılan programa konuk olarak katılan kişilerden birkaçının trahomla ilgili anı ve bilgileri aşağıdaki şekilde idi:

Ebubekir Aytekin'in anlatımı:

...Trahom bir göz hastalığıdır ve sonucu körlükle biter. Şöyle bulaşır: Karasinekler trahomlu bir hastanın gözünden mikrobu alır, başka birinin gözüne konduğu zaman mikrobu götürür, ona bulaştırır. Bundan dolayı bizim çocukluğumuzda her mahallede Trahom Savaş Dispanserleri vardı. Trahom Savaş Dispanserlerinde trahom memurları o mahalledeki trahomlu hastalara her gün giderek gözlerini ilaçlardı. Ben de çocukken trahomluydum. Görevli memurlar okula gelir gözlerimizi ilaçlar, giderlerdi. Ayda 5 gün gelirler, 25 gün sonra tekrar gelirlerdi. 6 ay böyle düzenli tedavi ederlerdi. Bu tedavi olmadan önce Adıyaman'da trahom çok yaygınmış. Bu yüzden Adıyaman'da çok kör olan varmış...

O günün kör olanlarının hepsi hafızdı. O yüzden Adıyaman'da kör olanlara hafız denirdi. Diyelim ki trahomlu bir çocuk kör oldu. Bu çocuk zaten bir iş yapamaz bundan dolayı ailesi hafızlığa gönderirdi. Hafız olurlardı ve toplumun en saygın insanı haline gelirlerdi. Eğer kör bir insan hafız olmazsa toplumda pek fazla değeri olmazdı. Benim çocukluğumda hafızlar çoktu. Eskisaray'dan Ulucami'ye doğru giderken kol kola girip caddeyi kaplardı. Bunların dergâh gibi bir yerleri vardı. Oraya toplanır şakalaşırlardı. Bunların arasında çok değerli insanlar yetişirdi. Mesela Gani Hafız aynı zamanda şair ve bestekârdır. Böyle insanlarımızın besteleri günümüz sanatçıları tarafından da zaman zaman söyleniyor...¹³⁴.

Yukarıdaki anlatımın dışında Dalyan ve Ünişen, tarafından hazırlanan "Hafızlık eğitimiyle görme engellilere toplumsal saygınlık kazandırılması" adlı bilimsel çalışmada da Adıyaman'da trahom nedeniyle görme engelli olan kişilere yönelik halkın hiç bir karşılık beklemeden bu insanların hafız olarak yetişmeleri için katkı sundukları ve böylece sosyal bir çözüm buldukları tespitinde bulunmuşlardır¹³⁵.

Zülfü Yılcı'nın anlatımı:

...O zaman Adıyaman'da elektrik yok, kanalizasyon yok, tuvaletler hep dışarıdaydı. Zibilci gelir gübre yığılmışsa biraz kuru zibil atar, onu toplar, alır, götürür. Ondan çıkan sinekler elimize yüzümüze konar, suratımız yara olurdu. Gözlerimizde trahom hastalığı çıktı. O kadar çoktu ki Trahom Hastanesinde 200-300 kişi sıra beklerdi. Eski Belediyenin yeri Trahom Hastanesiydi. Ben Trahom Hastanesinde bir sene hademe olarak çalıştım. İki tane de doktor vardı...¹³⁶.

Abdurrahman Özpolat'ın anlatımı:

Biz ilkokul son sınıfa geçtiğimizde devlet Adıyaman ve Güneydoğu'da gerek şark çibani, gerekse trahom hastalığının yaygın olmasından dolayı Bakanlığın emriyle gözü trahomlu olanlarla olmayanları ayırdı. Milli Eğitim bize Adıyaman'da 6-7 odalı kerpiç duvarlı üstü toprak olan Gani Toprak'a ait olan evi kiraladı. Oraya gözü trahomsuz olanlar gitti. Trahomlu olanlar ise Yeniyol İlkokulu'nda kaldılar...¹³⁷.

¹³² Dalyan- Ünişen, agm, s. 9.

¹³³ Yurt Ansiklopedisi, Cilt.1, s. 228.

¹³⁴ Yusuf Dündar, Kent ve Tanıklar 2010-2013, Adıyaman (Asu TV programı)

¹³⁵ Dalyan- Ünişen, agm, s. 11.

¹³⁶ Dündar, Kent ve Tanıklar.

¹³⁷ Dündar, Kent ve Tanıklar.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında halk sağlığı yönünden önemli bir sorun olan trahomla mücadeleye 1925 yılından itibaren başlanmıştır. Trahom savaş teşkilatı 1925 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık İşleri Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulmuş, 1966 yılında da Bakanlık bünyesinde Trahom Savaş Müdürlüğü haline getirilmiştir. İlk önce hastalığın yoğun olarak bulunduğu il ve ilçe merkezlerinde dispanser ve hastaneler kurulmuş ve zamanla köylere uzanacak kadar bu kurumlar geliştirilmiştir.

Göçler ve savaşlar nedeniyle birçok kavim, geçtikleri güzergâhlar üzerinde bulunan insanlara veya yerleştikleri bölgelere bulaşıcı ve salgın hastalıkları da beraberinde getirmişlerdir. Adıyaman ve çevresi de tarih boyunca doğudan batıya ve kuzeyden güneye göç eden kavimlerin takip ettikleri yollar üzerinde bulunuyordu. Böylece Adıyaman dışarıdan gelen bu dış etkenler nedeniyle trahom vb. hastalıklardan etkilenen bir yerleşim birimi olmuştur.

Bunun dışında yaşam ve çevre şartlarının doğurduğu olumsuz sonuçlar, ekonomik sıkıntılar ve normalin çok üstündeki karasineklerin varlığı Adıyaman ve Besni'de trahom hastalığını tetikleyen başka sebepler olmuştur. Bu nedenle trahom, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren önemli bir sağlık sorunu olarak bölgedeki insanlar üzerinde ağır bir tahribata neden olmuştur. O kadarki trahomdan görme yeteneklerini kaybedenlerin çokluğu Adıyaman'da hafızalarda derin izler bırakmıştır. Bu durum beraberinde birçok sağlık sorunu dışında sosyal sorunlarında çıkmasına yol açmıştır. 1925 yılından itibaren Sağlık Bakanı Refik Saydam tarafından bölgede trahomla mücadele çalışmaları başlatılmıştır. Bu kapsamda trahomla ilgili ilk defa Adıyaman'da küçük çaplı bir trahom tedavi hastanesi açılmıştır. Buraya hastalıkla mücadele için göz tabibi ile sağlık personeli istihdam edilmiştir. Benzer çalışmalar Besni kazası için de yapılmıştır. Kurulan bu trahom teşkilatları Adıyaman ve Besni ilçelerinde halkı trahom taramasından geçirmiş ve tespit edilen hastalar hastalık derecesine göre ilaçlama veya ameliyat gibi yöntemlerle tedavi edilmiştir. Ayrıca halkın bu bulaşıcı hastalığa karşı bilinçlendirilmesi ve gerekli önlemlerin alınması konusunda uyarıldığı da görülmektedir. Özellikle ilk ve orta mekteplerde okuyan öğrencilerin ilaç ve benzeri yöntemlerle tedavisi konusunda öğretmenler bilgilendirilmiştir. Adıyaman'da trahomlu çocuklar için bir okul açılmıştır. Çocuklar sabahları ve akşamları eve giderken öğretmenleri nezaretinde binde bir Oksisiyanür dö Merkür adı verilen bir ilaç ile gözleri banyo edilmiştir. 1925'lerde başlayan trahomla mücadele Adıyaman ve çevresinde 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Alınan bu tedbirler sayesinde öncelikle trahomlu insanlar tedavi edilmiş, sonra da hastalığın yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmış ve böylece hasta sayısı yıldan yıla azalmıştır. Trahomla mücadele sadece hastalıkla değil, aynı zamanda sağlıklı yaşam şartlarına karşı da yapılmıştır. Halkın yaşadığı çevre şartları düzeldikçe, trahomun görülme sıklığı da gittikçe düşmüştür.

Cumhuriyetle beraber sadece Adıyaman ve çevresinde değil, ülke genelinde de Sağlık Bakanlığı konuyu büyük bir dikkat ve önemle ele almış, başlangıçta zor şartlar altında yürütülen trahomla mücadele, günden güne geliştirilmiş; hastaneler, dispanserler ve köy tedavi evleri vasıtasıyla trahomlu hastalar tedavi edilmiştir. Yapılan kararlı mücadeleler sonucunda önemli başarılar elde edilmiş ve trahom hastalığı yıllar içerisinde bütün ülkede kontrol altına alınmıştır.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA,030.10.177.220.9.

BCA, 490.01.1464.3.2.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Adıyaman İl Yıllığı 1967, Kemal Matbaası, Adana 1967.

Ağırbaş, İsmail Yasemin Akbulut- Ömer Rıfkı Önder, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikası” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* Sayı. 48, Güz 2011, s. 733-748.

Altay, Sadet, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”, *CTAD*, Yıl.12, Sayı. 23 (Bahar 2016), s. 161-204.

Ayberk, Nuri Fehmi “Türkiye Trahom Mücadelesi Tarihçesine Ait Hatıralarım”, *İstanbul Göz Kliniği Bülteni*, No. 10, (Ekim 1961), s. 127-134.

_____ “Türkiye’de Trahom Problemi ve Savaşı”, *Göz Kliniği*, No: 2, (Mart-Nisan 1948), s. 19-27.

_____ *Trahom Mücadele Kılavuzu*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1937.

_____ *Türkiye’de Trahom Mücadelesi*, Kader Basımevi, İstanbul 1936.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü 23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı, Cilt. 67, İstanbul1961.

Cumhuriyet Senatosu ZC, D.1, C.9, B.39, 4 Şubat1963.

Dalyan, Murat Gökhan- Ali Ünişen, “Engelli Eğitimine Alternatif Bir Bakış: Hafızlık Eğitimiyle Görme Engellilere Toplumsal Saygınlık Kazandırılması (Osmanlıdan Cumhuriyete Adıyaman’da Kör Hafızlar)”, *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 3(5), December 2016, s.1-14.

Doğan, Hamdi “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında (1925-1928) Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Kahta ve Besni Kazalarının Sosyal ve İktisadi Durumu”, Edt. Hamdi Doğan, *Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine*, Kömen Yayınları, Konya 2012.

Dündar, Yusuf, *Kent ve Tanıklar 2010-2013*, Adıyaman (Asu Tv programı).

Gürsel, Ali, “Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları ve Uygulamaları”, *Asia Minor Studies-International Journal of Social Sciences*, C.II, S.III, (Ocak 2014), s.1-11.

Hot, İnci “Ülkemizde Trahomla Mücadele”, *Türkiye Klinikleri*, Cilt. XI, Sayı. I, (Şubat 2003), s. 22-28.

Hüsnü, Vefik, *İkinci Milli Türk Tıp Kongresi Türkiye Trahom Coğrafyası*, Kader Matbaası, Ankara 1927.

Işık, Mahmut, “Türkiye de Trahom ve Trahom Mücadelesi”, *Sağlık Dergisi*, Cilt. XL, Sayı. 1-2, (Ocak- Şubat 1966), s. 66-87.

Keskinbora, H. Kadircan, “Atatürk Döneminde Trahomla Mücadele Tarihçesine Bakış.” *Atatürk Dönemi Sağlık Kongresi (1920-1938) Bildiriler*, Edt. Mustafa Mutluer-Ercan Akçiçek, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 2009, s. 413-422.

Kozludere, Hüseyin, *Adıyaman Basınına Göre Adıyaman’ın Siyasi, Ekonomik ve Sosyal Yapısı (1954-1968)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2011.

Köy Envanter Etüdlere Göre Adıyaman, Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Konya 1967.

Osman, Mazhar, *Sihhat Almanakı*, Kader Matbaası, İstanbul 1933.

Ömer, Kâşif, *Trahomoloji ve Bazı Mühim Munzamma Hastalıkları*, Doğruöz Matbaası, Mersin 1934.

Özer, Sevilay, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 54, Bahar 2014, s. 121-152.

Özkaya, Hilal “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt. 20, Sayı. 2, Nisan- Haziran 2016, s. 77-84.

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973.

Şaşmaz, Hasan Çağrı-Musa Şaşmaz, “Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Döneminde Adıyaman’ın İdari Taksimatı”, *Adıyaman Tarihi ve Kültürü Üzerine*, Editör Hamdi Doğan, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 9-97.

Şaşmaz, Musa, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)*, Cilt 11, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Tarhan, Ertuğrul “Trahomun Memleketimizdeki Durumuna Bir Bakış”, *Sağlık Dergisi*, C. XXXIX, Sayı 1-2, (Ocak-Şubat 1967), s. 67-68.

TBMM 1938 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, TBMM Matbaası, Ankara 1938.

Temel, Mehmet, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları, İstanbul 2008.

Thygeson, Phillips, *Trahom Atlası*, (çev. Mahmut Işık), Çam Matbaası, Ankara 1973.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül 1, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Genel Nüfus Sayımı 20 İlk Teşrin 1935, Cilt. 39, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.

Yanıkdağ, Yücel, *Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri, Tıp Ve Milliyetçilik, 1914-1939*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Yurt Ansiklopedisi, Cilt. 1, Anadolu Yayıncılık İstanbul 1981.

İstatistik Yıllıkları

İstatistik Yıllığı 1930, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1930.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, Matbuat Umum Müdürlüğü 1929-1930, İstanbul Devlet Matbaası 1930.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü *Genel Nüfus Sayımı 20 İlk Teşrin 1935*, Cilt. 39, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Cilt. X, Neşriyat No: 142, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara 1939.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Cilt. II, Neşriyat No: 159, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara 1940.

Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Cilt. XII, Neşriyat No: 194, Ankara Basımevi, Ankara 1941.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü *23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı*, Cilt.67, İstanbul1961.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1947*, Cilt. XVI, Yayın No: 285, Ankara 1948.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1949*, Cilt. XVII, Yayın No: 303, Ankara 1949.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1953*, Cilt. XXI, Yayın No: 360, Ankara 1953.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1959*, Yayın No: 380, Ankara 1959.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Yıllığı 1960-1962*, Yayın No: 460, Ankara 1962.

Türkiye İstatistik Yıllığı 1968, Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 580, Ankara 1969.

Türkiye İstatistik Yıllığı 1975, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 750, Ankara 1976.

Türkiye İstatistik Yıllığı 1977, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 825, Ankara 1977.

TBMM Zabıt Cerideleri ve Millet Meclisi Tutanak Dergileri (MMTD)

TBMM ZC, D. 4, C. 15, B.52, 17 Mayıs 1933.

TBMM ZC, D. 6, C. 18, B. 57, 27 Mayıs 1941.

TBMM ZC, D. 6, C. 25, B. 63, 26 Mayıs 1942.

TBMM ZC, D. 7, C. 2, B. 27, 25 Mayıs 1943.

TBMM ZC, D. 7, C. 20, B. 19, 26 Aralık 1945.

TBMM ZC, D. 8, C. 8, B. 27, 30 Aralık 1947.

TBMM ZC, D. 8, C. 24, B. 54, 23 Şubat 1950.

TBMM ZC, D. 9, C. 10, B. 10, 26 Kasım 1951.

TBMM, ZC, D. XI, B. 41, 19. Şubat 1960.

MMTD, D.1, C. 3, B.55, 24 Şubat 1962.

MMTD, D.1, C.13, B.53, 18 Şubat 1963.

MMTD, D.1, C.40, B.114, 24 Mayıs 1965.

MMTD, D. 2, C.14, B.60, 21 Şubat 1967.

MMTD, D.2, C.26, B.48, 22 Şubat 1968.

MMTD, D.2, C.34, B.56, 19 Şubat 1969.

MMTD, D.3, C.5, B.89, 26 Mayıs 1970.

MMTD, D.3, C.11-1, B. 56, 22 Şubat 1971.

MMTD, D. 3, C. 26, B.125, 12 Temmuz1972.

MMTD, D.3, C.34, B.65, 22 Şubat 1973.

MMTD, D.4, C.4, B.84, 24 Mayıs 1974.

*Gazeteler**Akşam**Cumhuriyet**Demokrat Adıyaman**Fırat**Hakimiyet-i Milliye**Malatya**Ulus**Yeşil Adıyaman***Ekler****Ek 1: 22 Haziran 1930 Tarihli Akşam Gazetesi**

Körler memleketi

Adıyaman kasabasında yedi bin nüfusun 6,791'i kör imiş

İngiliz gazetelerinden biri son nüshasında şu haberi neşrediyor:

"Anadoluda Hisnımansur havalisinde Adıyaman şehrinin 7000 kişiye balığ olan nüfusunun 6791 kişisi kör ve ebedi zulmet içinde olduğu anlaşılmıştır. Trakhoma göz hastalığı nesillerdenberi erkek, kadın ve çocuklara sirayet ettiğinden bu umumî facia meydana gelmiştir.

Adıyamanda herkes kör olduğundan ve namahreme bakmak şöyle dursun her kes kendi zevce ve çocuğunu bile göremediğinden kadınlar çarşafı ve baş örtüsünü çoktan terketmişlerdir. Geceleri sokaklarda belediye fener yakmağa lüzum görmemektedir.

Trakhoma yalnız Adıyamanda değil Hisnımansura tabi diğer kırk sekiz köyde de şiddetle hükümünü icra ediyor.

Hükümet bu faciayı haber aldığından derhal şiddetle ve

Adıyamanın görünüşü

acele tedbirler ittihaz etmiştir. Bu cümleden olarak 250 bin lira tahsisat vermiş ve bununla tedavi başlamıştır. Trakhomdan muztarip olup muhtacı tedavi 155,144 hasta vardır."

İhracat eşyasını muayene edecek enstitüler

Ankara, 21 (Telefon) — İhracat mallarımız üzerinde tetkikat yapmak üzere muhtelif yerlerde enstitüler açılmasına karar verilmiştir.

Bu enstitüler tütün, incir, pamuk, üzüm, zeytin, ipek, fındık gibi mallar üzerinde çalışacaktır.

Ek 2: Besni Trahom Hastanesi ve Dispanseri Polikliniđi'ne Müracaat Eden Halktan Bir Grup

Kaynak: Nuri Fehmi Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul 1936, s. 10; Sevilay Özer, agm, s. 149.